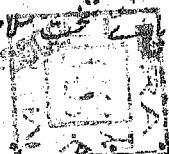




خواهر  
 ۵۲  
 حکایت یوسف شاه سراج  
 شاه سراج

کیفیت قضیه عجیب در ادای سلطنت صغویه هنگامیکه  
 محمد شاه صفوی بجهت وقوع بعضی حوادث سلطنت  
 را بر پسر خود شاه عباس اول تسلیم نموده بود سال  
 هفتم جلوس شاه عباس در نزدین  تحت سلاطین  
 مزبوره واقع می شود \*  
 در اول فصل بهار سه روز از چیدگن روز  
 گذشته سه ساعت بعد از ظهر شاه عباس اول  
 با محبوبه خود سللی خاتون در قصر نشسته مشغول  
 صحبت است \*  
 آنجا مبارک خواجه باشی برده را بنده کرده تعظیم عمل آورده

عرش میکند میرزا صدر الدین منجم باشی منجو  
 قبله عالم شرف شود برائے امیر واجبی  
 شاه - دہ سلی خانہ اشارہ میکند بحرم خانہ برود - بنواہ  
 باشی سے فرماید) بگو بیاید +  
 (منجم باشی بحضور شاه شرف شدہ تعظیم و تکریم بجای آورد)  
 شاه - میرزا چه چیز است +

منجم باشی - قبلہ عالم سلامت باشد! این اوقات از  
 سیر کوکب پہنچو معلوم میشود کہ پانزدہ روز از عید  
 نوروز گذشتہ مریخ با عقرب مقارنہ دارد و تاثیر  
 این قران نحسین این است کہ در مشرق زمین بالتزج  
 در ملک ایران بوجود صاحب سلطنتی صدمہ عظیمی

لہ منج ستارہ کہ جماد ثانی است سے عقرب گذرم مراد از برج ششم  
 اساقی کہ نحس است سے مقارنہ جمع شدن ستارگان در یک  
 برج سے قران نحسین یکجا شدن دو کوکب نحس +

خواہد رسید۔ بنا بر این بندہ کہ مخلص و جاں نثار  
 ایں آستانہٴ تنبیہ سے باشم۔ ہر خود واجب دانستم  
 کہ پیش از حادثہ ایں کیفیت را بقبلہٴ عالم معروض کنم  
 دکن اوقات شاہ متہا بیست و دو سال زیاد  
 تر نہ داشت در آن سن جوانی ہم واضح است کہ زندگانی چہ قدر  
 شیریں و عزیز و گرامی میشود۔ خصوص کہ در درجات علیائے  
 تخت سلطنت کامرانی و کامیابی داشتہ باشد خبر منجم باشی ناشی  
 شاہ جوان را سخت بوخت انداختہ فی الفور رنگش پریدہ  
 بطورے خود را سے باز د کہ گویا بیہوش شدہ بعد از دقیقہ  
 چند سر بلند کردہ بمیرزا صدر الدین سے فرماید خوب  
 مخصی۔ برو! دمنجم باشی سر فرد آدرودہ بر میگرددہ  
 شاہ۔ آہنہائیم ساعت در قصر بفکر فرو پیچیدہ بعد بہ آفا  
 لہ روشن سے متہا آخر درجہ سے رخصت دادہ شدہ ۴

مبارک رو میکنم فراش روانه کن. میرزا محسن وزیر  
زمان خان سردار. میرزا یحیی مستوفی و اخوند صد  
ملا باشی را بحضور من بیاورده

و خواجہ بیرون رفته فراش فرستاده اشخاص مفصله را  
عالم نموده بعد از اذن درود تعظیم و سجود بعمل آورده  
تشریف فرمان می ایستند

شاه. شمارا بحکمیت دفع حادثه به مشورت خواسته  
ام که در تقدیر آل حادثه باید تدبیرے کنید مصلحت  
بنمائید چون که مجلس خاص است از جانب شیخ انوار  
اجازت می شود بنشینید در این باب کنکاش کنید  
اشخاص فرمایش شاه را بجا آورده بعد شاه خبر منجم باشی را برایشان انفا

مستوفی ایران که از حساب آن حساب می گیرند به تقدیر  
اندازه صحیح نمودن در باده چیزے به کنکاش مشوره و صلاح  
از آن سخن چیزے در دل یعنی حالی که در و مطلع مقتدر

مے فرماید۔ وبراے دفع حادثہ از دجود خود از ایشان راے  
 میخواهند۔ حضرت را تحیر سے رو داوہ پس از لحظہ سکوت  
 میرزا محسن دزیر اظہار راے می نماید۔

## نطق میرزا محسن دزیر

إخلاص و إرادت بندہ کین نسبت بدولت علیہ  
 از بدلیات است۔ البتہ در خاطر مبارک قبلہ عالم  
 هست کہ آیام سلطنت پدر بزرگوار است از بے کفایتی  
 و بے خیالی مباشترین سابق امور وزارت جلیلہ  
 خزانہ عامرہ بچہ مرتبہ از نقود ضایع شدہ بود از رویکہ  
 این عمل عمدہ یہ اطلاعات چاکر مخمّول است برائے

لے بدیہات۔ اشائیکہ دانستن آنرا آسان باشد۔

۲۰ اشخاصیکہ بر کارے مامور شوند یعنی دزیرائے سابق۔

معمرئے خوانہ تدبیر کردہ قرار گذار دم کہ ہر کہ  
 از چاکران دربار بہ شغل منصوب و بہ ولایت  
 حکومت مامور شود بہ فراخویہ حال مبلغ برسم پیشکش  
 تسلیم تفریہ نماید۔ و علاوہ ہر وقت قبلہ عالم کا شانہ  
 امیرے را بہ تشریف قدم مبارک و میوں فرماید  
 صاحب کا شانہ اقمشہ نفیسہ پاسے اندازد با پیشکش  
 نقد خود را ممتاز بدارد۔ بواسطہ این نوع تدبیر  
 سن اکنون کہ سال ہفتمین جلوس قبلہ عالم است  
 بحمد اللہ خزانہ عامرہ از نقود وافرہ ملو است درباب  
 پیش رفت مامور وزارت از طرف بندہ کمین بے تجربگی  
 غیر متصور است اما در مقابل تاثیرات کواکب از تدبیرات  
 ملہ موافق قدرت۔ ملہ جمع تماش بمعنی پارچہ ملہ پیشکش بہ یہ دادن۔  
 ملہ یعنی بندہ تجربہ کار است بہ

عاجز و متخیرم \*

(بعد از آن زمان سردار نطق میسند)

اگرچه این چاکر ریش خود را در خدمت دولت  
علیه به اخلاص و هنر سفید کرده ام مثلاً ده سال قبل  
بریں از طائفه عثمانیه بسر عسکرئے ہکر پاشا و مرچی اوغلی  
قریب ہفتاد ہزار نفر قشون مستم شدہ بودند بخاک  
ایران ہجوم بیاوردند۔ پدر بزرگوار قبیلہ عالم سردار می  
قشون ایران را بمن واگذار نمودند۔ ہر چند قشون ما ہم  
در عدد کمتر از طائفہ عثمانیہ نبودند۔ اما من حیث خردم  
کہ قشون فرقة ناجیہ را در مقابل گروہ ضالہ بمعرض  
تلف بیندازم بنا بر آن امر کردم کہ از سرحد  
سہ سہ سالاری سہ تفویض و حوالہ نمودند سہ اینجا اشارہ  
از مردم ایرانی و ترکی باشد \*

عثمانیه تا نهایت ملک آذر بایجان هیچ زراعت  
و هفتادین آنجا را تالان و چار پایہ شان را تاراشیدہ  
بیاد رند۔ و راہما و پلہائے سہ راہ را جمیعاً خراب  
کنند۔ و قتیکہ کہ بکر پاشا بسرحد ما داخل شد با  
و جو دیگر یک نفر از سپاہ و لشکر ما را در مقابل خود  
ندید اما راہما بمرتبہ خراب و ویران شدہ بود کہ  
سہرگز قادر بر حرکت توپخانه نشدہ ناچار توپخانه  
را در سرحد گذارہ پیادہ و سوارہ قشون را بے توپ  
و توپخانہ برداشتہ یا فواع زحمت و کمرارت وارد  
تہریز شدند و بہر ناحیہ کہ برائے تحصیل آذوقہ سوار  
روانہ کرد حبیب گندم و جو یا گاؤ گو سفندے گیر نیادردہ  
بعد از سہ روز افتان و خیزان۔ گرسنہ و افسردہ۔ لا اعلیٰ  
لہ تالان۔ تباہ و غارت لہ مرارت۔ تلخی۔ لہ گیر نیادردہ۔ حاصل نکرده

و پریشان - کوس رحلت زده از تبریز گریخت - بهیمن  
 تدبیر ملک ایران از هجوم طوائف بیگانه محفوظ  
 ماند - خراب کردن راهها و ریختن پلها بمرتبه مفید  
 افتاد که دولت علیه بعد از گریختن بکر پاشا هم  
 برائے عدم قدرت ورود قشون بیگانه بنحاک  
 ایران آبادی خرابیهای مواصلات ندیدند - هنوز  
 هم به همان حالت باقی است - از این جهت از قشون  
 دولت علیه داغ یکے نخورنے نہ شدہ جملہ عساکر  
 منصورہ از وحشت دشمنی ہمسایہ سالم ماند در خصوص  
 این قسم کار ہا پیرہ سب آستانہ علیہ از تدبیر عاجز  
 نیست - انا در مخالفت کو اکب عقل کاسر از تدبیر علاج

لے ریختن ضائع کردن یعنی تافج بیگانه در ایران داخل نہ شود جاہائے کومن  
 من ایران کردہ دوم آنرا آباد کردن مناسب نہ اندستند پیرہ سب بر سگایہ  
 یعنی من لے کاسر از کسر یعنی ناقص -

قاصر است \*

دوشت شاه افزون تر می شود. بعد میرزا بیگی ستونی

گفتار میکند

میرزا بیگی - این بنده حقیر از آنجا که دست پرورده

وزیر و از نزدیکان او بوده. از برکت وجود ایشان

باین منصب رسیده ام در اظهار اخلاص و صداقت

بکلی پیرو نیت حسن و قواعد محسنه ایشان می باشم

معروض خاکپائے مبارک هست که عمل بموجب تشوین

و صاحب منصبان خورده پا بموجب فرمان قبله عالم و

بامضا من از مدخل ولایتنا حواله میشود. و چوں در

خزانة عامه چنانکه وزیر ذکر نموده نقصان نقد مشاهد

سه در ماهه که در هند تنخواه می گویند سه خزانة عامه یعنی

خزانة آباد مراد از خزانة شاهی باشد سه جمع نقد یعنی پول \*

شده بود بنا بر این من هم از این جسته افسرده  
 دل بودم۔ اگرچہ فرامینِ مواجہہ را اِضا و بولایتہا  
 حوالہ مے نمودم برائے اینکه قطع کردنِ مواجہہ  
 دولتِ علیہ را در نظر ہائے اعتبار ننماید۔ اما در  
 خفیہ ہمہ حکامِ ولایتہا پیش از وقت مکتوب مے  
 فرستادم کہ بدون نوشتہ جداگانہ من محض موجب  
 فرمان از اجرائے مواجب احتراز نمایند۔ و بہ  
 سبب ہمیں تدبیر من مداخلِ خزائن عامرہ روز افزوں  
 و خیلے تفادیت کردہ است۔ اہل قشون و صاحب  
 منصبہا ہم ہر چند بمواجب لا وصول بازماندہ اند۔  
 انا الحمد فیہ بجمتہ صلح و آسائش و کمال ارزائے

مے افسردہ دل۔ بل و دیگر مے ادنیگی جاری داشتن مے قطع کردن۔  
 موقوف کردن مے یعنی بسیار زیادہ شدہ است مے یعنی مشاہرہ کہ  
 حاصل نشدہ است۔

ایران چنداں بمواجب محتاج نشده اند در  
 خصوص این قبیل کارها ذہن و قیق چاکرید بیضا  
 نے نماید۔ لیکن برائے روت تاثیر کو اکب راستی عظم  
 بجائے نے رسد و چارہ نمی توانم کرد +

(ذبت بہ تلا باشی رسیدہ عرض میکند)

تلا باشی۔ جناب اقدس باری وجود مبارک قبلہ عالم  
 را بخرمت آئینہ اطہار از جمیع آفات سعادتی و دانشی  
 محفوظ کناد! اخلاص و صداقت این دایم دوام  
 دولت قاهرہ نسبت بسلسلہ جلیلہ صفویہ از توصیف  
 خارج است۔ در زمان پدر بزرگوار قبلہ عالم کہ  
 بمنصب تلا باشی گرمی سرفراز شدم نصف ایران

سہ بیضا یعنی دست روشن یعنی کرات بالخصوص معجزہ حضرت موسیٰ علیہ السلام +

سہ۔ آئینہ جمیع اطہار جمیع اطہار یعنی پاک سہ داعی دعا کنندہ۔

حتیٰ نصف پائے تخت ہم سنی بودند. اولاً بسبب  
 مواظبت حسنہ و ثانیاً بجمہ شمولیات کثیرہ ہمہ سینہا  
 را براہ راست مذہب اثنی عشریہ ہدایت کردہ ام  
 اکنون از کرم خدا و کرامت من در صفحہ ایران پنج  
 و شش نفر زیاد تر بینی ہم نمی رسد۔ در این  
 باب از اہل ایران ہم کمال رضا مندی را دارم  
 کہ بمجرد تکلیف از مذہبہائے قدیمے آباد اجداد  
 شان دست برداشته ہدایت یافتند حتیٰ من خواستم  
 کہ بہ جہود و ارمنی ہم دست بیندازم۔ آنها را ہم  
 بمذہب شیعہ برگردانم۔ اما بعضی مردمان خیر اندیش  
 مصلحت ندیدند کہ نزد من نہارد۔ چوں در ہر  
 خاک جہود و ارمنی ہست در خاک ما ہم چند نفر  
 لے تکلیف ہمہ فی خمائش و تنبیہ از روی ہدایت

بوده باشد عیب ندارد - علاوه بر این در ملک  
 اسلام موافق احادیث صریحه مالک تخت و تاج  
 را واجب الطاعت و شریف الذات نمیدانند  
 این درجه عالی را حتی امام دین نایب امام از  
 مجتهدین اعلم متعلق می دانند - اما من بجمع خطیب  
 ها فو شتم در همه ولایتها در مساجد به منابر بالا رفته  
 اعلان نمایند که همان احادیث بسلسله صفویه شامل  
 نیست زیرا که از خاندان نبوت و دودمان امامت  
 ظهور کرده اند و واضح است که ائمه (صلوات الله علیهم)  
 هم آن احادیث را در حق غیر فرموده است نه  
 در باره اولاد خود - اما این اوقات که وجود قبله عالم

له منبر حج منبر که بالا می آید خطیب خطبه می خواند -

لکه یعنی هیچ تعلق به پادشاهان صفویه ندارد -

از تاثیر کواکب در محل خطر است دل من از غصه  
 مثل ماهی در میان تابه بریان می شود. بقتل قاهر  
 همچو میرسد که خود آن ملعون منجم باشی زیاد تر  
 از ما چاره این کار را بداند. بقبله عالم خیانت  
 کرده است. تاثیر کواکب را بر روز داده است  
 علاج دفع آن را اظهار نکرده است البته بنا بقدر  
 جنیت که زهر را نموده است پازهر را چرا باید  
 پنهان کند و خود را کنار بگذرد. پیغمبر (صلوات الله علیه)  
 فرموده است در کتب منجمه کذاب این حدیث را من  
 به احوال خود آنها میدانم نه بر علم آنها. چوں که جناب  
 آن ملعونها اکثر اوقات نتیجه بخشیده است اما خود

له بمورد دادن. ظاهر و آشکارا ساختن چیزهای مخفی یا ناسد و بد ذاتی.

سه پازهر زهر مره که دفع زهر است سه هر پنجوی دروغگو است.

نشان دروغ گو و بد ذات هستند - قبله عالم خود  
 او را خواسته برائے دفع این حادثه علاج بخوابد  
 اگر عذر بیاد و گزندش را برند - رپیدا است ملا باشی  
 عداوت سابقه داشته است که این کیفیت را برائے خود دست  
 آویز بزرگ مشاهده نموده پذیرا و سایر متحجین را آتش بزند  
 الحق از انصاف نباید گذشت - منجم باشی هم بایست خیلے حق  
 بوده باشد زیرا که چه لازم شده بود که همچو خبر و حشت اثرے  
 را بر شاه بدید و باعث این قتل و قتل شود و خود را بهلاکت  
 اندازد - گویا در آخر این بحوث <sup>۹</sup> رجم باشی وارد آورده اند - جواب  
 گفته است بیمن ترجمیم که اگر این خبر را پیش از دیگران بشاه نمی  
 رساند منجمهاے دیگر آن را میرسانیدند من در نظر شاه <sup>۱۰</sup> خرد  
 نادان قلم میرفتم - از منصب معزول می شدم +

له خواستن اینجا بمنی طلبیدن آمده <sup>۱۱</sup> سکه ظاهریه دشمنی پیشین  
 سکه بایست بالضرورت بے شبه <sup>۱۲</sup> قلم میرفتم - محسوب می شدم +

دہر صورت برائے ہاں خبر نامبارک شاہ از منجم  
 باشی بے میل شدہ بود۔ تخریبک ملا باشی ہم مزید بر علت  
 گشتہ کمال غیظ بر ایشان روئے دادہ خواجہ باشی را  
 بکج خلقی صدا کردہ مے فرماید:-

الآن فرمائے بفرست منجم باشی را بیاورند  
 (منجم باشی را حاضر مے کنند)۔

شاہ۔ رشل شیر غضبناک دو زانو نشستہ روئے میکند  
 منجم باشی) پدر سوخته مرا از آفتِ کواکب میترسانی  
 علاجش را پنهان میکنی؟

جلاد (بیک طرفہ العین جلاد ٹیب مرش خنجر در دست  
 طناب مے رسد۔ ارواح منجم باشی بیچارہ پرہیز کردہ

ملہ بے میل۔ ناخوش ورنجیدہ ملہ یعنی شتعالک ملا باشی علاوہ برائش  
 ملہ روئے کند۔ خطاب مے کند و گوید ملہ بر ہم زدن پند چشم یعنی در یک  
 لمحہ ملہ یعنی خنجر در کمر زدہ درس در دست گرفتہ

مثل برگ سے لرزد۔ خطاب بجلاد بزن گردن این سگ  
ملعون را +

سردار زمان خان۔ اگرچہ اہل شمشیر بودہ است اما بسیار  
آدم بریق قلب سے بودہ است۔ بحالت منجم باشی زخم کڑ  
سرخا ایتادہ عرض سے نماید -

تصدقت شوم! بعد از آنکہ گردن این سگ را  
بزند برائے دفع حادثہ علاج را از کتہ خواہیم پرید  
این بندہ ذلیل استدعا دارد کہ بحرمت ریش سفید  
من از قتل او گذشت کنند و در خصوص علاج  
دفع حادثہ از دے جویائے تدبیر شوند۔ اگر بروقی  
خواہش جواب نہ دہد۔ آل وقت مختصر و مستوجب قتل است  
تسلیم عالم اختیارش را دارد +

ملہ نرم دل سے راستہ سے این لائن کو امید یعنی کوام باشد۔  
سے شاخسار او بہتید +

شاه - (بجلاؤ) خوب - کار نداشته باش - بگذار ہاں جا  
خودت برو بار بعد بہ منجم باشی ملعون فی الفور برائے  
دفع حادثہ علاج پیدا کن ۛ

منجم باشی بیچارہ کہ در حالت بہ بودہ برائے دفع  
حادثہ علاجی نمی دانست - اما از ترس مرگ دہول جان  
توانست اظهار کند - عرض کردم :-

تصدقت شود! علاج حادثہ ممکن است - یک  
ساعت منتظر بمانید - بروم بہ زریج <sup>لے</sup> اُلیغ بیگ <sup>مستطوری</sup> ملخص  
کنم - برگردم - عرض میکنم ۛ

در زریج اُلیغ بیگ ہرگز برائے دفع این نوع حادثات  
چیزی مسطور نہ شدہ است - منجم باشی خواست ببینم  
ہمانہ خود را نزد استادش مولانا جمال الدین میندازد و فرما

کہ : منجم باشی بہر حال بہر حکام و اشراف کہند ۛ

مشورت کند. او را در علم نجوم از خود ماهر و تجربه کاری دانستند  
 شاه - در خلعت داد. پیش از آنکه بنجم بیرون برود. آغا  
 مبارک داخل شده عرض کرد، -

مولانا جمال الدین میخواهد بحضور مبارک  
 مشرف شود +

شاه فرمود: صدا کن بیاؤید (بعد بنجم باشی) قدری  
 همانجا بایست +

مولانا داخل اطاق شده لازمه ستایش بعمل آورده  
 به اشارت شاه نشسته عرض کرد، -

قبلاً عالم سلامت باشد! اگرچه این بنده به سبب  
 پیری از درخانه باز مانده گوشه اختیار کرده ام -  
 لکن این اوقات یعنی پانزده روز از نوروز

له یعنی ایستاده باش مگر بارگاه باد شاه -

گذشته از اقتران مریخ و عقرب بذات مبارک  
قبله عالم احتمال صدقه عظمیٰ می نمود + برائے  
آنکه منجمین جوان از کیفیت مطلع و پائے صرافت  
نبوده باشند - از واجبات دانستم بحضور پر نور  
شرف اندوزم و پیش وقوع حادثه را اعلام و  
برای دفع آں تدبیرے اعلان کنم +

شاه رنایت خوشحال شد فرمود مولانا ماہم در این  
خصوص گفتگو میکردیم - حادثه معلوم است تدبیرش  
را اظہار بکنید +

مولانا - قبلہ عالم در این ایام نخست یعنی تا پانزده  
روز از عید بگذرد باید خود را از سلطنت خلع و تحت  
وتاج را بجزیم و جبب القتل تفویض فرمائید و خود  
لے گمان تھ دست بردار شدن از سلطنت تھ گنہگارے کہ اور قتل کردن ضرور است

از نظر خلق غائب شوند۔ در آن صورت کہ آن وقت  
 پادشاہ ایران اداست تاثر کو اکب در سر پہاں  
 مجرم ترکیبہ بود و بعد چنانکہ حادثہ بہ وقوع پیوست  
 و آن مجرم کہ صاحب تخت و تاج است بہ ہلاکت  
 رسید آن وقت قبلہ عالم از احتفا بیرون آمدہ باز  
 بہ تخت و تاج مالک مے شود۔ و در کمال اتہال  
 عافیت سلطنت مے نماید۔ اما باید سچ کس از  
 اہل بلدہ ایں تدبیر را نفہمند و گمان نکنند کہ قبلہ عالم  
 عاریتہ از تخت و تاج دست مے کشد تا کہ ہماں  
 مجرم را کہ بہ تخت بالا رفته مستقلاً بر خود شان  
 پادشاہ بدانند۔ و باید طلاق خواہن حرم را ہم دادہ  
 شدہ شگافتہ بود یعنی مے افتد واقع مے شود ملکہ گوشہ نشینی ملکہ ساکنان شہر ہمہ برائے  
 چند روزہ بلا استقلال ملکہ جمع خاتون بمعنی زن و نزدیکہ

کاغذ عقد نامہ آنها پاره شود بعد بہ آنها تکلیف  
 نمایند کہ عباس پسر محمد را کہ دیگر پادشاہ نیست  
 و فردے از افراد ناس است دوبارہ منکوحہ  
 شدہ بہ فقر و قناعت راضی میشوند یا نہ؟ ہر کدام  
 راضی شد دوبارہ او را بہ اسم عباس پسر محمد نکاح  
 خواندہ شود و کاغذ عقد نوشتہ گردد۔ ہر کدام راضی  
 نشد ہماں ساعت مرخص گردند۔

دہنیم ہاشی از مملکہ نجات یافت۔ اثر دایمہ بالمرہ از  
 بشرہ شاہ رفع گشت۔ سفید حے رنگش بہرخی تبدیل یافت  
 از افراد مجلس صدائے آفرین بر عقل و کمال مولانا بلند گردید  
 شاہ۔ (در کمال بشارت رو بملاً ہاشی کردہ سوال نمود) مطابق  
 احکام شرع مجرم واجب القتل در نظر دارید کہ سلطنت  
 و تخت و تاج را بہ او واگذار کنیم؟

سلطہ نکاح نامہ سلطہ محکم دہند۔

۵۲  
 ملّا پاشی - پروردگار عالم عمر طبعی بقیاء عالم کرامت  
 فرماید! درین شهر قزوین یک نفر نابکار پیدا شده  
 است که در جمیع روئے زمین مجرم ترازا و مستحق  
 تر بقتل کسے بهم نمیرسد - اسمش را یوسف سراج  
 میگویند - اما خودش معلوم نیست کجا تربیت شده است  
 مگر این اوقات در شهر قزوین ساکن شده از آنجا  
 مرد ادبаш مرید جمع آورده همیشه بفرب و دُم  
 علمائے کرام و خدائے شریعت زبان کشوده است  
 این ملعون همیشه مریدان خود را صراحتاً ذکر میکند که  
 گویا علمائے کرام بمرد مالین عوام فریب میدهند - مثلاً  
 بقتیده او گویا اجتهاد لازم نیست و فحش و مال امام

۱- عمر طبعی منسوب بطبیعت که کسر و بیت است ۲- سراج (مجموعه ناعل از سراج  
 یعنی نرین) زمین ساز باشد ۳- یعنی مرد کینه ۴- ضرب و دُم - معن و طعن -  
 ۵- اهل شرع ۶- مگوئید ۷- اجتهاد - کوشش کردن - و استنباط  
 سائل شرعی بقیاس قرآن و حدیث و اجماع \*

دادن خلاف است و گویا علما از آل جنت برائے  
 عوام در رائے مجتهد مشوّفی مانند راجائز نمی بینند  
 که باز آبر خود شان رواج بگیرد - و علاوه بر این  
 به دولت علیّه نیز بحثها دارد میکند که از کد خدا  
 گرفته تا پادشاه همه از باب مناصب اهل ظلمه و  
 قطاع الطريق است هرگز از اینها برائے ملک  
 و ملت منفعتی عاید نیست - همیشه بهوائے نفس  
 خلق بیچاره را جریمه و مواخذة و معاقب می نمایند  
 در رفتار و کردار خود شان هرگز بقانون و قاعده  
 متمسک نیستند - این قسم رفتار عمل اهل ظلمه  
 و قطاع الطريق بوده که منحصر باین اشخاص شده است

له لفظاً چنگ در زننده یعنی پیرو له ظلمه جمع ظالم در ایران علما اهل  
 دولته را این لقب دهند که یعنی منسوب و مخصوص به

و باز ذکر میکنند که به مذہب تناسخ قایل است۔  
این داعی دوام دولت قاہرہ، پیچو صلاح می بیند  
کہ قبلاً عالم سلطنت و تخت و تاج را بہ این ملوک  
تسلیم کند کہ از تاثیر کواکب بجزاے خود رسیدہ  
پذیرگاہ اسفل و اصل شود۔

افراد مجلس کلاً این را پسندیدہ تصدیق نمودند  
و بہ آواز بلند گفتند پدر سوختہ یوسف سراج بکلی سزاوار  
قتل و مستحق بلائے آسمانی است۔

شاہ۔ (خوشحال و غریم گشت مے فرمانید) بہ ہلاک او  
راضیم۔ فردا این تدبیر تمام و کمال مجرئی خواہد شد  
دہم اہل مجلس را مخصّص میکند۔ مجلس بتم میخورد۔ و ممکن است

سہ تناسخ۔ قائل شدن روح از قالبے در آمدن بقالب دیگر  
سہ درجہ دوزخ کہ پست ترین ہمہ دوزخ ہما شد سہ منتشر شد۔

خوانندگان این گزارش را افساد بدانند و در وقوع آن شبه  
بهم رسانیده حل برکذب نمایند در این صورت من از  
آنها متوقع ام که در تاریخ عالم آرا به وقایع صادره سال  
هفتمین جلوس شاه عباس ملاحظه فرمایند.

اکنون لازم شد یوسف سراج را معرفی کنم که  
کیست - شخص مذکور از دهات قزوین پسر  
کر بلائی سلیم و همقان بوده - چونکه کر بلائی سلیم آدم  
مومن و متقی می بود خواست پسرش ملاً بشود  
و داخل سبک علما گردد - بنا بر آن او را آیام  
جوانی بر داشته آورده در شهر قزوین بمکتب  
گذارد - پس از چند سال یوسف سراج بحمد  
بلوغ رسیده آثار رشد بر خود مشاهده نمود - برائے

سید و ارکان کتب است تاریخی که سندنش تصنیف کرده است ته علامه راستی و لیاقت

تحصیلِ علم بہ اصفہان رفت۔ از آنجا نیز بعد از  
 چند سال دیگر روانہ کر بلائے معلّی گشتہ در  
 مجالسِ علمائے معتبرہ تکمیلِ علوم شروع نمود۔ مدّت  
 مدید در آن مکان شریف مکث کردہ بجمعِ علوم  
 اسلامیہ واقف گردید۔ چوں در اکثر امور بہ تعلّقات  
 ملّا ہا برخورد شد از این صنفِ نفرت بہم رسانیدہ  
 سخاوت خود را داخلِ زمرہ ایں طائفہ ننماید۔  
 از کر بلا مراجعت کردہ وارد ہمدان شدہ در آنجا  
 نزد استاد خلیل در سنّ چہل سالگی در مدّت یکسال  
 صنعتِ سراجی آموختہ بقزدین مراجعت کرد زیرا  
 کہ بہجت پائے تخت بودن قزوین رولج ایں صنعت  
 در آنجا زیادہ تر مے نمود۔ بعد از ورود قزوین

لہ مکث در مکنی سکونت لہ حیل سازی فریب لہ یعنی وقوف یافت

تا ازل اختیار کرده و گمانی باز میکند و برینج کس  
 خود مشغول عیال داری و زندگانی می شود - چون  
 مرد سلیم النفس نیکو کار بوده همیشه حرکات ناشایسته  
 ملامت ها و ارباب مناصب خاطر او را مکدر داشته از  
 ذم و ضرب آنها قادر بر حفظ زبان خود نمی توانست  
 باشد - اگر چه این نوع بسوز پنهانی او دوستان صادق  
 و خیر اندیشی برائے او بهم بسته بود - ولی آخر الامر  
 باعث بد بختی او شد - فردائی آردوز بر حسب فرمایش  
 شاهی دو ساعت به نظر مانده جمیع اعیان و اشراف و  
 ارکان دولت و علما و سادات و ارباب مناصب  
 از کد خدا گرفته تا وزیر را در دربار شاهی حضور بهم رسانید  
 هر کس جائے خود قرار گرفته در کمال سکوت و سنجری

سکوت و سادگی دل و نرم مزاج و سلامت رو و شکم کدر - ناخوش و رنجیده -  
 شکم گداشته از بدگزینی شکم حاصل شده بود شکم خاموشی -

کرده لباس سُندرسی پوشیده بخلق مُتوجّه شده میگوئید: -  
 اکنون من از افرادِ ناس یک مرد فقیر عباس  
 پسر محمد - دیگر مرا بخوئید که نخواهید یافت -  
 خدا حافظ! من رفتم (دے رود) حضارِ مجلس  
 حیران مانده ندانستند که این کیفیت را بچه حلّ  
 کند. شاه از آنجا بحرم خانہ رفت. جلدِ حرما  
 در حرم خانہ بفرمایشِ شاه در یک اطاعتی جمع  
 آمده منتظرِ قدم او بودند. شاه با ہاں لباسِ  
 سُندرس پیشِ حرما آمدہ خوبانِ حرم او را بہ این  
 ہیئت دیدہ خواستند قاہ قاہ بخندند. اما نگاہِ غیبِ  
 شاه و قیافہ اش ازین حرکتِ آنها مانع شد نتوانستند خند کنند

لک قیاس یعنی بہ چه چیز منسوب کنند کہ دوسیدہ  
 کہ محمد بن و زمان کہ بہ آواز بلند خندہ زدند بہ دعبہ

شاه - در آں حال به خواجہ ہاشمی فرماید: مَلّا رسول  
 را با دو نفر رفیق او بحضور من بیا رہ  
 مَلّا ہا پیش از وقت در بیرون حاضر شدہ بودند بحضور  
 آمدہ شاه بہ نشستن آنہا اشارہ نمودہ - بعد رد بہ حرما کردہ  
 خطاب میکند: \*

” ہم فرا شہائے عزیز من! من در کمال  
 افسوس مجبورم کہ خبر بدی بہ شما اعلام کنم -  
 اکنون معلوم شدہ بودہ باشد کہ من دیگر پادشاہ  
 ایران نیستم - من دیگر دولت و عمارت ندارم کہ شما  
 را با زینت و زیور در اطاقہائے عالیشان نگاه  
 دارم - من یکے از افرادِ ناس فقیر و بے چیزم - لاہدم  
 کہ طلاقِ شما را پس بخوانم و شما را آزاد کنم

سہ ہنجا بہ یعنی زدہ سہ مجبورام \*

هر گس میل داشته باشید اختیار نمائید و بعد از آن رسول  
 کرده می فرماید: - صیغه طلاق اینها را جاری کن  
 (و رسول طلاق هم را با حضور عقد کن که همراه خود  
 آورده بود - میخواند) +

چون خوبان حرم دیدند کار غریب بود داده  
 بسیار بخوف و اضطراب افتادند - بحسب عدم اطلاع  
 از چگونگی نفیسه که این چه قضیه است - همگی  
 حیران ماندند + پس از تمام شدن قرائت طلاق  
 بفرائش شاه کاغذ عقد آنها را خواجه مبارک پاره کرد  
 شاه - دود باره به خوبان حرم متوجه شده گفت: -

اگر از شما هر کدام بفقر و قناعت راضی شده

یعنی ایشان را طلاق نامیده شد تشیه عدل یعنی گواه عادل و راستکار  
 بر وجهی کم از کم دو گواه ضروری باشند یعنی بسبب آنکه نبودن از کیفیت حال  
 به مقدمه و کیفیت به تکلیف نام +

مرا که عباس پسر محمد بشوهری قبول کند از نو  
باین عبارت برائے او صیغه نکاح را جاری خواهیم  
کرد \*

ترجمه کلاً از نو راضی شدند که منکوحه شاه شوند  
بجهت اینکه شاه جوان و خیل خوشگل بود و دیگر  
هم هرما این امر را مثل شوخی و طرانت یک چیز  
می پنداشتند و هرگز بعقلشان نمیرسید که شاه  
عباس - عباس پسر محمد بشود اما از میان آنها  
دو نفر دلبر و خبر و که بخلاف رضائے خود شان  
بحرم خانه شاه افتاده بودند در غایت شرم و صدق  
آهسته عرض کردند :-

له از سر نو یعنی دوباره له خوش شکل له اینجا عباس  
اول بنده است و عباس دوم خبر آن \*

«ما بفاخرت منکوبه شاه بودن از بخت و درجه  
 خود مان کمال نشودوی را داشتیم. حالا از این  
 بخت محروم شدیم هرگز عباس پسر محمد را  
 شوهر کردن برائے ما گوارا نخواهد شد»  
 همان ساعت هر دو مُرخص شدند. یکی  
 از آنها دختر گرجی بود. دایه گرجستان بشاه  
 پیشکش فرستاده بود. فروایه همان روز با پسر  
 عمده خود بنده بواهر آت و ملبوسات خود را  
 برداشته با پول زیاد مراجعت بوطن خود کرده  
 در گرجستان به تفصیل حال او یاد نمیکردند. همچو  
 فرعی می نمودند که او گریخته است و میخواهند

است از قتل که زمین من خیزد باشد  
 مجیرا بعلی میگویند  
 شه خیال

که باز بگره داندش - آمانی دایم چه واقع شد که  
او را فراموش نمودند - او این دختر بچوان گرجی  
شوهر کرده تا آخر عمر در گرجستان بسر برده  
دلبر دیگر دختر تاجری از اهل قزوین بوده  
نامزد جوان خوش روئی هم داشته است - بخت  
خوشگلی دلاهای شاه اسباب چیده از پدرش  
گرفته داخل حرم خانه شاه کرده بودند - کیفیت  
مذکور را دلیل وصول به آرزوهای خود پنداشته  
بخانه پدرش برگشت و بنا مزد خودش رسیده - نکاح  
سایر عرما مجتهد و آبه عباس پسر محمد خوانده شد  
بخواجه باشی امر کرد که همه را همان ساعت برداشته  
بخانه معین و محمود در سر کوچه ششمی قزوین

سپه یار دیگر او را نزد پادشاه روانه نمایند که از سر زده مقرر

نایب شهباز خود بدربار شاهی مراجعت نماید. بعد  
عقباس پسر محمد از حرم خانه بیرون آمده رفته رفته  
از چشمها ناپدید می شود \*

کاخ دکان یوسف سراج سمت مشرق میدان مسجد  
شاه واقع بود. دو ساعت از ظهر گذشته یوسف سراج  
فریضه ظهر را ادا کرده نشسته دست جلوس که مشتری  
سفارش کرده بود باید بهان روز به دست گرفته  
می دوخت که تمام کند خلف<sup>ت</sup> وعده نشود \* دو نفر  
از دوستانش پیش او نشسته به صحبت او گوش  
میدادند. از گراخیه شهر شکایت میکرد. میگفت  
که مردمان بیچاره فقیر امسال بهی از دست رفته مضطر  
پریشان شده اند. در آن سال که از خشک سالی

فریضه نماز فرض<sup>ت</sup> بخیر یا<sup>ت</sup> یعنی وعده شکنی نشود بگوید بختیار شده اند \*

به اکثر محصولات اطراف قزدین آب نرسیده سوخته  
 عمل نموده و همین کیفیت باعث گرانی شده بود  
 یوسف سراج میگفت: "تعب دارم از این دولت  
 که برائے آب آوردن به قزدین هزار قسم استطاعت  
 و قدرت دارد. اما چنان در غفلت غنوده است که  
 اصلاً به این امر تفتیش نشده بحال رعیت درونی  
 پائے تخت خود توجه نمیکند." در این حال از سمت  
 مغرب میدان گرد مثل ابر بلند شده یوسف تلج  
 سوزن بدست سرش را بالا کرد. دید که یک اُسامه  
 پیدا شد و اصلاً بنحیالش نرسید که این اُسامه و  
 تدارک برائے او است. و دوازده نفر شاطر چابک

یعنی برائے آوردن آب اُسامه شمع اول بر وزن نوا سه جی سامان و جمیع  
 بسیار در میان ناظران در اصل کتاب سامن یعنی بنیاد واقع شده و آن غلط محض است شاطر  
 فرقه از پاهایان چالاک که لباس خاص خود پیش میروای سلاطین و امرا بودند

رخت در بر - کلاه چار گوشه بر سر - و پشت سر آنها  
 دوازده بیرق دار بیرق و علمائے شاہی بدوش  
 گرفته - دستہ پیش خدمتان با یک مجمعی سرپوشیدہ  
 بر سر یکے - دستہ فراش ترکہا بدست - عقب آنها  
 سیر آخو اسپ ترکمانی در یک زمین یراق جواہر  
 نشان در پشت اسپ و رخت مرصع بہ سر آں زودہ  
 سینہ بند مرورید بہ سینہ اش بستہ - و دعا باقی زمرہ بگردن  
 آویختہ - بعد از اینها ملا ہاشمی - زمان خان سردار - وزیر  
 مستوفی - مولانا جمال الدین و منجم ہاشمی با علمائے  
 کرام و سادات عظام - و سایر اعیان و اشراف و  
 ارباب منصب و یک دستہ پیادہ و یک دستہ سوارہ  
 در کمال شکوہ و آرامی مے آمدند - چنانکہ دم دکان  
 بہ بیرق علم یعنی چھندی در ہندی ۵۵ بزرگی و شوکت :

یوسف سراج رسیدند و بگی ایستادند و مُلاً باشی و سروا  
پیش آمده به یوسف سراج تعظیم کردند. یوسف  
سراج بلند شده تواضع نمود. اما در کمال تعجب  
بعد گفتار آمده میگوید:-

«استاد یوسف از تقدیرات قضا امروز شما  
پادشاه ما هستید. تخت سلطنت ایران الآن  
از وجود شاه عباس خالی است. ما را سرافراز  
و خوش بخت بکنید. بدر بار شاهی تشریف فرما  
بشوید که جلوس همایون واقع گردد». اما یوسف  
سراج در کمال حیرت از کیفیت بیخبر با وجود اینکه  
حقیقت امر را پیش چشم خود می دید که تمام ارکان  
دولت در محله ایستاده و مُلاً باشی که این حرفها را

یعنی سلام کردند یعنی اراده خداست جلوس تخت نشینی که جلوس معنی پیش

مے زند از مردمان متین ایران حساب مے شود  
وے مطلب بمرتبه غریب و عجیب بود کہ ہرگز  
نمی توانست اعتبار کند، عاقبت ناچار بمقام  
جواب برآید میگوید:-

"مخدوم من مولا باشی! من در ایران جناب  
شمارا از مردمان متین مے پندارم۔ نمی دارم۔  
خدا نکرده! دیوانہ شدہ اید یا بنگ انداختہ اید  
کہ این قبیل سخنان را میگویم شدہ بہ روئے من  
زنید۔ من بابائے ہستم سراج فقیر۔ من کجا  
تخت و تاج کجا! واللہ نمی فهمم حرکات شمارا بہ  
خل کنم مات و متحیر ماندہ ام۔ توقع چاکراندہ دارم کہ

مے استوار و سنجیدہ سراج مے یعنی خوردہ اید مے بہ روئے کے زدن یعنی زخم  
کردن کہ در ہندی "کھلی کرا" باشد، مے اینجا کجا از قسم کلمہ استبحاد مے باشد

مُشَرَّفِ ضِیَ بِنْدَه نَشَوِید ۴۴

بعد زمان خان سرور جواب میداد:-  
در امروز شما قبله عالم و ما همه غلام و سگ  
آستان شما هستیم. از شما توقع چا کرانه نیست  
به اشغال ماها دیگر مناسب نیست. شما فرمایش  
خسروانه را شایسته اید که فرمایش بکنید. ما نه  
دیوانه شده ایم و نه بنگ خورده ایم. همگی  
با عقول سلیمه و شعور کامل هستیم. اما تقدیر  
حضرت باری را تبدیل و تغیر نیست. امروز  
در کل ممالک ایران سلطنت شما مسلم است  
بنا بقول جناب منجم باشی به دربار شاهنشاهی شریف  
فرما بشوید که جلوس همایون واقع شود ربه رد  
۵۴ یعنی شما را زبید که شل بادشاه حکم کنید ۵۴ یعنی موافق گفتن

میکنند به پیش خدمتان خلعت شاهانه را به آورید  
قبلاً عالم را پو شانید +

پیش خدمت<sup>مجلس</sup> را که خلعت شاهانه گذاشته  
شده بود دست گرفته قدم پیش نهاده داخل دکان  
می شوند - مجلس را زمین گذاشته شروع میکنند  
بکندن رختهای کهنه یوسف سراج و پوشانیدن  
خلعت شاهانه بر تن وی - مخالفت بجائے نمی  
رسید - یوسف سراج در مقام تسلیم ایستاده که  
عقلاً خواهمش خود را بعل به آورند + چون لباس  
پوشیدن تمام شد - میر آخور اسپ مرصع رخت  
را پیش کشید - یوسف سراج را سوار کردند - اساسه  
و دستگاه به قرار سابق روانه و در باره شاهی گردید  
لحظه مجمع خوان باشد که در آن خلعت و غیره گذارند در بندی گهری باشد  
به نیک و احشام +

قدم به قدم صدائے "بروید- بروید" فراشان میان  
 کوچه‌ها به عرش بریں بلند شد- تمام اہل قزوین  
 ذکوراً و انثاء- صغیراً و کبیراً دم پیچھے آمدہ پشت  
 باہما رفتہ مشغول نظارہ گردیدند- و بحسب عدم  
 اطلاع از کیفیت ہنگی در حیرت بودند- در ب  
 دربار شاہی فراشہا یوسف سراج را از اسپ  
 پیادہ کردند- مُلّا باشی و زمان خان سردار  
 بازو ش را گرفتہ با کمال تعظیم بہ اُطاق عمارت  
 داخل کردند و بر تخت سلطنت نشانیدند- ارکان  
 دولت- علماء و سادات و اعیان و اشراف و  
 از باب مناصب جلو اُطاق صف کشیدہ دست  
 بہ سینہ ایستادند- مُلّا باشی دُعا خواندہ تاج سلطنت

شہ مردوزی شہ خورد کلان شہ پیچرہ بمعنی در پیچہ

را به سیر یوسف سراج گذارد. و شمشیر را با کمر  
 مرصع بکمرش بست. بازو بند هائے جواهر  
 را از بازویش آویخت. دُبوس مُکَلَّل را به  
 دستش داد. باز دعائے خواننده رو بخلق کرده  
 گفت: "مبارک باد بگوئید" صدائے مبارک باد  
 به آسمان بالا رفت. و از عمارت هائے بارگاه عکس  
 صدا تکرار یافت. کره نلئے شاد یانہ کو بیدن  
 گرفت. در آن اثنا از سرائے شاہی فشننگ  
 به آسمان انداختند. بنا بر این علامت در خارج  
 شهر از توپ هائے قلعه صد و ده تیر توپ شنلیک  
 کردند. اگر چه بعد از سعدی و حافظ شعر در

لکھنؤ به جواهر آراستہ مرصع جواهر لکھ فشننگ یعنی بندوق. رجوع کنید  
 به فهرست ترکی که بطور ضمیمہ در آخر قصہ یوسف شاہ بر صفحہ ۴۸۷  
 از جرنال ایشیا تیک فرانسه برائے ۱۹۰۳ م طبع شدہ است و

ایران خیلے تنزل یافتہ اشعار شعرا کلابے مضمون  
و محض لفاظی و پوچ شدہ بود۔ اما باز بحمد اللہ  
در ہاں آن چند نفر شاعر ماہر صاحب جوہر  
پد بیہ گو پیدا گشت کہ برائے جلوس ہمایوں  
قصائد غرا انشا کردہ تخت نشستن یوسف  
شاہ را تعریف و خود او را در حکمت بہ سلیمان  
در سخاوت بہ قائم۔ در شجاعت بہ رستم۔ در  
قدرت بہ قضا و قدر تشبیہ و تمجید کردہ از نظر  
گذشتند۔ و تاریخ جلوس او را مکتبہ شجیان قزوین  
چنین یافتہ ہے

شاہِ خواباں نہو د یوسفِ ما  
بیک او شاہِ ملک ایران شد

الحہ غرا بعضی روشن تہ تعریف کردہ ہے دقیق شناس

چوں این اعمال به انجام رسید- مُلّا باشی بمردم  
 اعلام نمود که مَرخصید، همه از دربار شاهی بیرون  
 رفتند و همین یوسف شاه بر سر تخت و آقا  
 مبارک با چند نفر خواجه بائے دیگر و عظیم بیگ  
 پیش خدمت باشی با چند نفر پیش خدمت در جلو  
 او- و قراشائے چند در بیرون اطاق ماندند  
 یوسف شاه در عالم حیرت به فکر پیچیده شده  
 پس از لحظه رُو به آقا مبارک کرده پرسید: شما  
 که هستید؟ آقا مبارک جواب داد: ما چاکران  
 مخلص خواجهگان حرم من بزرگ اینها و اینها همه تا پیشین  
 وزیر و ستان من اند، بعد رُو به پیش خدمتها  
 کرده پرسید: شما که هستید؟ عظیم بیگ پیش خدمت

باشی جواب داد کہ مانو کہ ان کمین شما پیشخدا متما من رئیس  
 و اینها مژدس و تابعان من هستند! یوسف شاه پرسید  
 پس آنها یکہ در بیرون ایستاده اند کہ هستند عظیم بیگ  
 جواب داد کہ "آنها طائفہ فراش است کہ ہمیشہ برائے خدمت مکر بسته  
 اند" یوسف شاه فرمود: شما ہمہ بیوں بر دیدہ آغا مبارک!  
 زیر دستان شما ہم بیوں بروند۔ خود دست  
 بمان! (ہمہ غائب شدند)

یوسف شاه (آغا مبارک را پیش خود خوانده گفت) از  
 بشرہ شما می بینم کہ باید آدم خوب باشی۔ تر بخدا  
 بمن بگو بہ بینم باعث این قضیہ چیست؟ چوں  
 شما ہمیشہ اندرون شاه عباس بودہ ممکن نیست  
 کہ این قضیہ معلوم شما نشدہ باشد!

الحاکم و خادم <sup>۳۵</sup> یعنی بیجا باش <sup>۳۵</sup> چہرہ و صورت

آغا مبارک ہم کہ ہمیشہ بائید پشتِ در ب  
 اطاقِ شاہ عباس برائے انجامِ خدمت حاضر  
 بودہ باشد از دقائق و بروز گذشتہ اطلاع تمام  
 داشتہ از احوالات ہمہ ارکانِ مشورت خبر داشت  
 و واقعاً خیلِ آدم صاف صادق بود فکر کرد کہ در  
 سوالِ قبلہ عالمِ حقیقت را پنهان کردن جائز  
 نیست۔ گذارش را از ابتدا تا انتہا بہ یوسف شاہ  
 نقل نمود۔ یوسف شاہ باز پرسید: پس شاہ عباس  
 کجا است؟ جواب داد کہ بلباس گدائے بلباس  
 شدہ ناپدید گردید۔ معلوم نیست کجا است۔  
 یوسف شاہ مرو عاقل و از کواکبِ ہرگز  
 ترس و دہشتہ نہ داشت مگر ایں ترقی غیر متعارف

لہ فی الحقیقت شاہ از تلبیس اسم مفعول باشد یعنی پنهان شدہ و در لباس فقیر و دہندی  
 بلباس می پوشیدہ توت وہم نہ در عرف عام خوف و خطر و وسوسہ سے باشد۔

وحشت و خوفی بر قلب او انداختہ ہوو۔ باوجود  
 این قبیل خیالات از سلطنت کنارہ کردن را  
 بہ بیچ وجہ چارہ ندیدہ ناچار بہ اجرائے امور  
 سلطنت تن در دادہ اقدام بہ کار پادشاہی کرد  
 ابتداً اسد بیگ فراش باشی را احضار نمودہ فرمود  
 کہ الآن دوازده نفر فراش ہمراہ خود بر مے  
 داری مے روی۔ آخوند صمد ثلثاً باشی و زمان خان  
 سردار و میرزا حسن وزیر و میرزا یحیی مستوفی و  
 میرزا صدر الدین منجم باشی و مولانا جمال الدین را  
 گرفتہ مے بری بزندان ارک مے اندازی بر مے  
 گردی۔ مے آئی انجام فرمایش را بمن عرض میکنی  
 (اسد بیگ سر فرود آورده رو آتہ مے شرم بعد عظیم بیگ

لے راضی شدہ اس اقدام پیشقدمی یعنی آغاز کردہ

پیش خدمت باشی را احضار کرده مے فرماید که  
 «سفارش کن برائے من شام حاضر کنند که امروز  
 چیزے نخورده ام» پیش خدمت باشی عرض میکند  
 که سفارش کرده ام آشپز<sup>یہ</sup> ہا برائے شام مشغول  
 حاضر کردن طعام ہستند۔ شاہ فرمود کہ پس شام<sup>یہ</sup>  
 خواجہ باشی بیائید۔ اُطاق<sup>یہ</sup> و حرم خانہ را یکے یکے  
 بمن نشان بدہید و معلوم کنید کہ اُطاقِ استراحت  
 من کدام است۔ پیش خدمت باشی و خواجہ  
 باشی چلو شاہ افتادند۔ یکے یکے اُطاق<sup>یہ</sup> ہائے اندرون  
 را نشان دادند۔ اسطی<sup>یہ</sup> اُطاق اُدنی با فرشتائے  
 الوان مفروش و دیوار و سقفش با اشکال گل و  
 گیاه و مرغائے غریبہ منقوش شدہ بود۔ اُطاق  
 لم<sup>یہ</sup> یعنی لم بہ تہ آشپز یعنی طبخ و باورچی تہ جدا جائے حجرہ کہ در آن مخزن

دومی نیز پچیس فرشا فرش و دیوارش با تصویر  
 پادشاهان گذشته و شاهزادگان نسل صفوی نقش  
 بوده دیوار اطاق بیمنی تیشال پادشاهان سلسله  
 ایران را کشیده بودند۔ در دیوار چارمی صورت  
 پهلوانان قدیم ایران و دیوہائے مازندران کہ  
 فرودسی نوشته است تصویر کرده دیوہا را با شاخ  
 و دم و جنگ کنان نموده بودند۔ دیوار اطاق  
 پنجمی صورت جنگمائے را کہ مابین شاه اسمعیل  
 صفوی با سائیرین اتفاق افتاده بود رقم زد کرده  
 بودند۔ در دیوار ہائے اطاق ہائے سحر مخانہ شکمائے  
 پسر ہائے را کہ دستہ گلہا بدختر ہا تواضع میکردند و  
 بدختر ہائے را کہ برائے پسر ہا پیالہ میدادند نقاشی

لے تصویر لکھ یعنی ۷۷ دادند

کرده بودند. و در هر اطاق رخت خواب حاضر بود.  
 یوسف شاه یکے از اطاقهای حرم خانه را برای  
 استراحت خود مقرر فرموده از  
 خواجه باشی پرسید که اطاق زینت حرما کدام است  
 خواجه باشی عرض کرد که آل اطاق بالائی است.  
 اما درش قفل است. کلیدش پیش آقا حسن صندوق  
 دار است. بفرمائیش شاه پیش خدمت باشی هه  
 ساعت صندوق دار را حاضر کرده در اطاق  
 زینت را باز کردند و به شاه نشان دادند. اطاق  
 بزرگ بود از هر طرف صندوقچه چیده شده در  
 صندوقها را برداشتند. زیور و زینتها عجب در  
 غریب به شاه نشان دادند. از آن جمله شالوائے

له زیور خانده نهاده بودند.

گرانہماے کشمیری۔ لباسہاے لطیف زنانہ و  
 پارچہاے پاکیزہ ابریشمی۔ گھلا و گوشوارہا و  
 انگشترہاے جواہر و گردن بندہاے مرادید  
 ممتازہ۔

یوسف شاہ سے دختر داشت۔ بزرگش  
 چہار دہ۔ وسطی دواز دہ و کوچکی ہشت سالہ  
 بودند۔ و دو تا پسر داشت شش سالہ و چہار  
 سالہ۔ برائے ہر یکے از دختر ہا یک گل و دو  
 گوشوارہ۔ یک انگشتر و یک گردن بند و یک  
 دست لباس و یک شال رضائی و برائے زلفش  
 یک شال رضائی و یک دست لباس سدا کردہ

شاہ گوشوارہ۔ زیور گوش بینی جھکے در ہندی ملکہ زیور گوشہ متاز۔ منتظر  
 عمدہ ملکہ وسطی۔ در میانہ کہ در ہندی منجھلی باشد ملکہ سدا کردہ۔ زیادہ نردہ و اسرار

بخواجه باشی تعلیم نموده فرمود که اینها را من بری  
 در کوچه دیوئی قزوین خایه قدیمی من - بزین من  
 سیر سانی - میگوئی که از بابت من اندیشه نداشته  
 باشند - فردا پسرای مرا بحضور من روانه کن  
 آقا مبارک اشیا را به دو نفر فرستاد  
 بروا شدند رفتند - آفتاب غروب کرده شاه  
 بحسب تکلیف پیش خدمت باشی به اُطّاقی اولی  
 مراجعت نمود - دید شمعان پاشی پلا روشن  
 کرده سفره شایانه گسترده شده است ، اول  
 وضو گرفته نماز شام و خفتن را ادا کرد - بعد  
 سر سفره نشست - پیش خدمتها طعام پاشی رنگا  
 رنگ حاضر کردند - شاه خورد - سیر شد سفره را

و شام - نماز مغرب - نماز خفتن - نماز عشاء

برداشتند۔ آفتابہ لگن آوردند۔ شاه دست شست  
قهوه آوردند خورد۔ قلیان<sup>۱</sup> دادند کشید۔ در این حال  
فرارش باشی داخل و انجام فرمایش شاه را عرض  
کرد۔ شاه فرمود: بسیار خوب مرخصی برو،  
بعد آغا مبارک برگشته رسانیدن اشیا را  
عرض نمود۔ گفت: زن و دو دختر با من شاه از تنگ  
مر شکر نهایت وجد کردند۔ از بابت شما اندیشه  
نداشتند۔ و من ازین قضیه غیر متربص<sup>۲</sup> بسیار دل  
خوشی و شادی داشتند۔ از غایت خوش حالی  
در من جستند من رقصیدند۔ شاه از طرف  
زن و فرزند خاطر جمع شد۔ از خواجہ باشی و  
پیش خدمت باشی پاره<sup>۳</sup> احوالات من پرسید۔  
من حق<sup>۴</sup> فرستاده شده من چیزی که امید حصول آن نباشد

ساعت چهار شد. برخواست بنحو ابگاه خرامید. رخت  
خواب انداختند. به پیش خدمت باشی. فرمود  
که بموکلین قراولها بسپار. موافق قرار سابق در  
هر جا قراول بگذارند. بعد به رخت خواب رفته  
خوابید. پیش خدمت باشی و خواجه باشی هر یک  
بمقام خود رفتند. فردائے آل روزیوسف شاه  
به اطاق سلام تشریف آورد. ملا رمضان و  
قربان بیگ و میرزا جلیل و میرزا ذکی را  
که از دوستانش بودند و وثوق کامل در هر خصوص  
بر آنها داشت احضار فرمود. منصب ملا باشی  
گرمی را پتلا رمضان داد. سرداری را به قربان  
بیگ محوّل نمود بالقب خان. وزارت را

محوّل شخصی که کاسه پادشاه شده باشد یعنی در هر چیز جزئی و کلی حواله کرد

بہ میرزا جلیل سپرد۔ لقب مستوفی گری را بہ میرزا  
 ذکی بخشید۔ منصب بیجم باشی گری را بالمرہ  
 متروک گذارد کہ این منصب بجز ضرر برائے  
 دولت و ملت منفعت ندارد۔ فرمودہ۔  
 بتائے ولایت و حکام اعلام نامہ و حکم مؤکد  
 بفرستند کہ بعد از این ہرگز بدون تجویز شریع  
 شریف مسلمانی را بہ مورد مواخذہ نیآورند  
 محض ہوائے نفس کسے را جریمہ نکنند۔ از حکم  
 بہ قتل و گوش و داغ کردن و چشم کردن احتراز  
 نمایند۔ و علاوہ بر احکام اعلام جاسوسان متعہ  
 محبت کردند۔ بروند از احوالات ولایت و حوائج

ملے یک قلم۔ یکدم۔ بالکل۔ ملے قوم و رعیت ملے اطلاع نامہ ملے سخت و استوار ملے یعنی  
 سواد بہند ملے خواہش نفسانی ملے گوش و داغ کردن۔ گوش دینی بریدن  
 ملے جمع حاجت بمعنی ضرورت۔

خلق خبردار شده بعض برسانند - یوسف شاه  
 جاسوسان را بحضور خواسته گفت که از جانب  
 من به حُکام ولایات اعلام مے کنید از خدا ترند  
 بکار هائے ناحق فتوے ندهند و نکنند - خلق را  
 سچا پند - بال شال را بیغما نبرند - رشوت نگیرند -  
 یقین بدانند که این نوع حرکت عاقبت باعث  
 بدبختی و هلاکت آنها خواهد شد - مکرر مشاهد  
 کرده اند که هر که باین نوع رفتار دولت جمع کرده  
 آخر سر خود را داده اند و یا بکمال بدبختی و ذلت  
 و مسکنت دوچار شده اند - در ایران هرگز دولتمائے  
 که باین قسما جمع شده است هیچ وقت برائے  
 هیچ خاندانے دوام و ثبات نکرده است - این

له عادت دتباہ کنند یعنی هلاک شده اند تے محتاجی و غربت و افلاس - این دو  
 هر کله قرآنی باشد +

همه کرد و کرد دولت جعفر خاں و امغانی کو؟  
 اغنام و احشام سلیم خاں قراگوژ و کجما رفت؟  
 اطلاق میرزا تقی شیرازی چه شد؟ پادشاهان  
 ایران همیشه وقتی دیدند که مهرکس از صاحب  
 منصبها پول زیادی جمع کرده است بدو تلته  
 رسیده است. میدانند مال رعیت و نوکر است  
 که بینما و رشوت برده است بهما ساعت  
 به پها او را بمقام مواخذہ کشیده هر چه داشته  
 است از دشمنش می گیرند و خودش را می کشند  
 و یا بدلت و سکنت می اندازند. این حالت  
 حکام ولایات ما بسیار شبیه است به زاکو هائے  
 کجما است که جمع غنیمت مال دمناع تلته یعنی توکر و مالدار  
 شده است که در هندی جونک باشند

که خونی میکرده - و گندیده و کلفت شده باشند -  
 صاحب زالو آنها را گرفته فشار می دهد که همی  
 آن خونها را قی کنند - بعضی همین جهت میبرند  
 و بعضی به ضعف و نقابست بسر برند - قاناً اگر  
 حکام نیک نفس و به روزی حلال خود قانع  
 باشند همیشه در درجه خود باقی و در نظر خلق  
 محرز و محترم و در پیش پادشاه مکرم خواهند  
 بود - و روز بروز رتبه آنها از دیاد هم خواهد  
 کرد - بعد از تلقین این حرفها جاسوسان را  
 مرخص نمود - دو باره فرمود مبلغ بلج و خراج  
 را تا بمقدار معتدله تخفیف بدهند - و امر کرد  
 در همه جا راه پا را تعمیر کنند و در منازل و مکانها

راه فرقه اسطرکه یعنی از بهت فشردن خون سکه به درجه اوسط و مناسب

لازمه پلها و کار و انشرا با بسازند. و در هر ولایت  
شفا خانها بنا کنند و در سما باز نمایند. و جا بائے  
بے آب آب در بیا و رند. زنان بیوه. ایتام. شل  
و گور با را اعانت و حمایت لازم دانند. و در  
ولایت با هر بے سر و پا خود سران خود را  
به سبک علما داخل نکند. و در این خصوص از  
ملا باشی اجازه بگیرند. و صنف علما در هر جا  
زیاده بر مقدار کفایت حاجت خلق دخیل عمل  
نشوند. و برای همه علما بقدر کفایت گذران  
آنها از خزینہ عامرہ وظیفہ قرار داد که وظیفہ  
دولت را خورده به سلطنت محبت پیدا کرده

که اینام جمع بیستم یعنی پدر مرده که یعنی سبطه دسرکش در زمرہ  
عالمان داخل نہ کنند که به اندازه ضرورت که روزینہ

ار باب مناصب دولت و نوکران خدمات شاهی  
 را اهل ظلمه خطاب نکنند و امر مرافقه را که  
 از عهده لوازم سلطنت است از دست علما  
 گرفته به صلاحائے ار باب مناصب واگذار  
 کرد که یکتا از بابیت مرافقه خود را محتاج  
 علما نه پندارند - همین قدر آنها را مرجع بدانند  
 تا از سلطنت دور نه افتند - و فرمود وجوه  
 بزر در سرنک به چهار نفر از صلاحا منتقل شده  
 بنفقرائے ولایت از روی دفتر صرف بشود  
 و حساب آن را ابدیوان بهایوں بنمایند - تا  
 بعضی از آنها از وجوه بزر بهر باب و بعضی دیگر  
 به تاحال علمائے ایران همه ملازمان شاهی را همین طور تقبیل کنند و محکمه عدالت  
 بجه بزر در خیرات و صدقات

محرم نمانده و دیگر فرمود که خمس و مال امام را  
 ندهند تا اولاد رسول (علیه الصلوٰۃ والسلام) ز ولایت  
 سوال آزادی یابد. مثل سایر مردم بکسب خود  
 وجه معیشت تحصیل کنند در این خصوص علمائے  
 معتبر برائے یوسف شاه از کتب فقه فتوای  
 استخراج کرده نشان دادند به ولایات اعلام نامه  
 فرستاد که کے بن بعد جرأت پیشکش و پائے  
 انداز برائے شاه و اُمنائے دولت و چاکران  
 درگاه نداشته باشند و پیشکش بواسطہ پیشکش تائے  
 حکومت نہ نماید مگر حسن خدمت و اخلاص و  
 ارادت برائے و سائل تحصیل این مطلب بدانند و  
 له حصہ پنجم مال کہ برائے بیت المال باشد تہ برآوردہ تہ جمع امین یعنی کارپردازان  
 شاہی تہ یعنی کہ بر شوق دہ یہ دادن خواہش حکومت نمکدہ بلکہ از حسن  
 خدمت و وفاداری حکومت حاصل نماید

مالیات دیوان در هر ولایت تحویل اشخاص امین و  
به اسم خزینه دایر آنجا بماند و مصارف سلطنت  
از روی دفتر تعیین یافته در اوقات لازم  
بخزینه همانجا حواله بدهند و رعایا بالکل از  
حواله جابت مصارف آسوده حال بمانند و  
دیگر برائے از دیار مدخل سلطنت قرار نگذارد  
که شتبار و بیگزادگان و خان زادگان و شهزادگان  
حتی علماء و سادات و سایر اصناف خلق از مدخل  
اعلاک در شهرها ده یکت و در دهات از بیست  
یک برائے خزینه کار سازی نمایند و مواجب  
اهل قشون و سایر خدمتگاران اصلاً لا وصول  
نماند که نقص سلطنت است بلکه همیشه از

سه حصه و هم که آن را عشر نیز گویند

خزاین و لایات بلا تاخیر مجری شود و از قیمت  
 اطلاق که بیع و شرای شود. تو مانع بیع شای  
 موضوع و برای منافع و مداخل غریبه تسلیم خزانه  
 دار شود. قاعده بیع و شرط متروک گردد که صاحبان  
 تنخواه برای وجود و معمولی این قاعده برهن  
 گرفتن و قرض دادن میل ننموده از باب حوائج  
 را مضطر و معطل میگذارند که ملک و مالی آنها  
 را بقیعت نازل بیع و شرط کنند باین امید که  
 از باب حوائج سیر و عده از استرداد مال و  
 اطلاق عاجز خواهند ماند.

سه بلا صلت سه غریبه و فروخت سه وضع کرده شود یعنی گرفت نمود سه اینجا از  
 بیع و شرط - بیع بالوفاء بیع بالشرط مراد باشد - سه یعنی به سبب این  
 دستور سه کم دکاست سه استرداد و سپس گرفتن

چوں یوسف شاه میداشت که میر آخر  
 بخش تا بتان به بهانه پیرایه اسپان شاه  
 میلاق رفته بمردمان حول و حوش اذیت  
 زیاده و جفا بے اندازه میرسانید و آنها را  
 می چایید مال و منالشان را بیضا میکرد  
 امیر توپخانه موجب جمع توپچیاں را از خزینہ  
 بر میداشت و دینارے بهیج کدام آنها نمیداد  
 خزینہ دار میان پول پاو شاه پولهاے قلب  
 زیاد داخل کرده بمردم می داد

میگفت بگفته قزوین رشوت خوار بود

وارو غم برائے انجام کار فقرادر مقابل اغنیاء

سه حل و خوش اطراف و انکاف سه بیم و ز نامره و غیر خالص  
 سه اید و امرا این لفظ ترکی است سه یعنی توقف و اجمال میکرد

قر و ایتی داشت.

و که خدا با کوچه های قزوین را تا تمیز نگه  
میداشتند. همه آنها را معزول کرده بجا می  
آنها مردمان معدوم شایسته تعیین فرمود  
آخوند صمد ملا باشی در زندان ارگش از زندان یان  
شاید که منصب او را به یتم چشم او ملا رمضان  
داده اند فحشاء غصه مرگ شد. یوسف شاه  
پاز امر فرمود که کوچه های قزوین را کشاد کنند  
و در میان کوچه هر جا چاه ظاهر است بپوشانند  
که آئیند و روند محفوظ باشند و برای اجتماع  
عرض و داد مردم و رسیدگی آنها قرار و قاعده

ملک ارگ هر قلعه که مسکن پادشاه باشد و هر قلعه که درونی شهر باشد در آن قیامخانه  
و محافل آن قلعه هم در شریک آن هفته یک یک همه آیند گان: روند گان.

گزارده فرمود که به فقراء قزوین از انبار<sup>ل</sup> هائے  
 بادشاهی گندم بدهند و مجلس مشورتی برپا کرده  
 از مردمان صاحب وقوف و متقی<sup>ین</sup> هائے ماسر جمع  
 شده برائے آب آوردن به شهر قزوین گفتگو  
 و کشاکش به عمل آورده دستور العمل و تدبیر مجلس  
 را تحریراً بالمحاذ بگذرانند در آن آوان بعضی از  
 طایفه غالاند در قریب خلیج فارس در محله سکنی گرفته  
 بودند بهان روزها از جانب آنها ایلمچی با عمل  
 خود وارد قزوین شده که با دولت ایران برائے  
 تجارت طرفین شروطی بسته شود ایلمچی را با عمل

له انبار جمع نیز بالکسر یعنی آدماے غله و غیره له کاریز کننده از ماده  
 قنات باشد له نوشته ملاحظه او در آرند له غالاند یعنی هالیند که  
 در اصل فرانسیسی دندیز باشد

اش بحضور یوسف شاه آوردند۔ از نوازشات شایسته  
 و عقل و فراست و قاعدہ جهاندارئے اُو برائے  
 ایچی و عملہ اش وجہ و سرور حاصل آمدہ بگلے نائیل  
 مرام یا شحف و ہدایا مرخص و در کمال رضامندی  
 معاودت نمودند۔

یک ہفتہ از جلوس یوسف شاه گذشت ہر  
 روز از صنایع اعمال و عدالت اطوار او انواع و  
 اقسام علامت خیریت بہ مردم ظاہر مے شد۔ برائے  
 ایران ایام فیروزی و انبساط و آدان سعادت و  
 اقبال رُو داد۔ لیکن چہ فائدہ بنی نوع بشر در  
 ہیچ وقت بہ روز خوب دوام نے کند۔ مگر پدر ماں  
 آدم و مادر ماں خوا را در بہشت چہ کم و کسری بود

لے خوشی غمی لے کا میاب نائیز مقصد لے یعنی ہیچ چیز کم بود،

که باز خلافت امر خدا را کردند - دوازده بهشت رانده  
 شدند - انسان همین است \*  
 ازل قزوین که هر روز ششماه آدم را  
 در دروازۀ قلعه آویزان ندیدند - و در میدان شاه  
 آدم کشتن - وار کشیدن - چشم در آوردن - و گوش  
 و دماغ کردن میر غضب را ستماشا نمودند - این  
 کیفیت بر آنها خیلی غریب آمده - اول گفتند  
 چید است که این پادشاه تازه بسیار رحیم دل و  
 بردبار است - بعد به حلم و رحم او بخبرها وارد کردند  
 و این حرکت را به سستی راس و ضعف نفس

له مشتق از شش یعنی مردم کنده پوست دوریده - شش پاره از گوشت هم می باشد  
 که قصا بان براسه فروخت برآویزند جلا کنند نگاهداشتند عظیم الطبع و متین المزاج  
 سه اعتراض دارد کردند یعنی خصایل علم و دهم را به

او حل نمودند. علاوه بر آن باز هزار گونه عیوب  
 از برائے یوسف شاه پیدا کردند. مختصر کلام در  
 تحت امر این قسم پادشاه صاحب رحم زندگانی  
 کردن در نهایت درجه طلال افزا مشاهده افتاد  
 انسانی معزول این نیت مردم را استنباط کردند  
 جنبت دانسته فرصت فوت نکردند. بنحیال شورش  
 و طغیان افتادند و بزودی در قزوین شورش  
 عظیم برپا شد. اولین حبیب شورش میر آخو  
 معزول بود که در کوچه به خزینه دار کشته راست شده  
 پادشاه همراهی کرده پرسید ترا بخدا! میرزا حبیب  
 بگو به بنیم مردم در حق پادشاه تازه ما چه میگویند  
 میرزا حبیب گفت مردم پادشاه تازه را خوش ندارند  
 له زیر حکومت شاه ضایع در اینگان نکردند شاه تازه یعنی نو

اوقات شان تلخ است. ست راء و بیکاره  
اش پنداشته اند \*

میر آخور - دانشد میرزا حبیب عقل مردم از ما  
زیاد تر است - میگویند ترا بخدا: این چه احمق  
بود که ما کردیم - یک نفر سراج بے رتبه را آوردیم  
برائے خود مان پادشاه ساختیم - بلا بسیر خود باز  
نمودیم - عوض خدمت منصب مان را از دست  
مان گرفت - الان در میان ولایت بقدر سگ  
بازاری آبرو نداریم دانشد که همچو رؤسائی نمی شد  
که ما کردیم \*

خوپنده دار - مگر پادشاهش کردیم ؟ شاه عباس همچو  
فرمود - ما چه چاره داشتیم دیگر ؟  
میر آخور - خوب شاه عباس آن وقت پادشاه و

حکمش بر ماروان بود۔ حالا کہ شاہ عباس نیست  
 مارا چہ مانع است کہ این ملعون بے دین  
 را کہ میگویند تناسخی مذہب ہم است از  
 تخت پائیش نہ اندازیم تلفش نکنیم؟ بعد از آن  
 از نسل صفویہ یک شہزادہ را بہ تخت بنشانیم  
 کہ بارے پنا بنجابت سزاوار تخت و تاج  
 بودہ باشد۔

خزینہ دار۔ بسیار خوب حرف میزنی۔ در این  
 خصوص من باتو موافقت خواہم کرد۔ اما مادونفر  
 از دیستان چہ بر مے آید؟ برویم نزد امیر توپچا  
 راے او را نیز بدانیم۔ آخر آن ہم مثل مادر  
 معزولین است۔ (بر دو سیروند منزل توپخانہ) و امیر  
 یعنی از روی شرافت شب بے بر طرف شدگان۔

تو پنجاه از رفتن آنها خیل خوشحال شده در  
کمال شوق حرب آنها را گوش داده بنگلی در  
باب شورش به آنها متفق می شود - میگوید  
که این کار بے رضای باقرخان سر کرده سوا  
هائے چکین صورت پذیر نمی شود +

امیر توپنجاه - باقرخان با من دوست یگانه است  
من گردن میگیرم که او را درین عمل با خود مان  
یکے کنم - می گویش قضیه که در ایام سلطنت  
این یوسف شاه بے دین به سر ما آمده است  
آخر به سر تو ام خواهد آمد - پیش از وقت علاجش  
را باید کرد - یقین دارم که این حرب به اد اثر  
خواهد کرد - چونکه دیروز در سلام عام شاه به من

سلامی نموده است - و در وار هتمن من متفق کنم +

غضبناک شده سرزنش نموده است که شراب  
 خورده مست برائے نماز خواندن به سجده رفته  
 است. اگر باقرخان باین امر راضی بشود  
 سرکرده پیاده با قمرخان نیز راضی خواهد شد  
 چون قمرخان پسر عمود داماد باقرخان است  
 در هیچ کارے مخالف او را نمائند. اما شما  
 بر خیزید. بروید پیش بیگلربیگی قدیم قزوین او  
 را نیز راضی کرده گزینش بگذارید که داروغه  
 و کد خدا هائے معزول را خواسته در این خصوص  
 گفتگو نموده رائے آنها را نیز بدست به آوریده  
 مفتنین از بهر گرجا می شوند. هر یک  
 میروند کارے صورت بدهند. مطالب خیلے زود

سه پرونده او سه هفته انگیزان دشورش بر پا کنندگان.

تر حاصل آمده در مدت سه چهار روز همه  
 منتخب شده با معلوم شدند و همگی بیسل  
 شورش و آماده غوغا گردیدند - قرارگذار  
 دند که روز شنبه صبح سراسر پادشاهی را  
 احاطه نمایند و داخل اندرون شده یوسف  
 شاه را از روی تخت بزمین افکند  
 هلاکش کنند - بعد برائے خود شان از نسل  
 صفویہ یک پادشاه تازه بگمارند +  
 وقت صبح ہماں روز مقررہ کہ ہنوز در پ  
 سراسر پادشاهی کشودہ نشدہ بود سوارہ  
 و پیادہ زیادی ہمہ مکمل و مسلح اطراف  
 آن را احاطہ کردند + یوسف شاه از کیفیت  
 لغت رغبت تہ مقرر کردند +

خبردار شده فرمود که در ہا را باز نکند۔ پست  
 شاہ این حرکات نامناسب را از ملام باشی  
 سابق۔ روزمان خان سردار۔ و وزیر و مستوفی  
 قدیم۔ و منجم باشی و مولانا جمال الدین کہ  
 اشخاص صاحب قدرت و آشکار بدخواہ  
 او بودند۔ منظور می نمود۔ بنا بر آن در ابتدا  
 جلوس از راہ احتیاط لازم دانستہ آنہا را  
 بہ حبس انداخت۔ اما در محکمہ از جائے  
 دیگر باز شد۔ در این حال ہوا خواہان پست  
 شاہ خبردار شدہ مسلح و با کثرت از دحام  
 آناناً فائاً بہ سرائے شاہی رو آوردند مقابل  
 مفتنین ایستادہ آغاز نصیحت و موعظہ نمودند

لے می دیدند جائے ہلاک شدن

که این حرکتها را موقوف ننمایند. فائده نداد  
کار از صلاح و نداد را گذشت به جنگ و  
جدال آغاز کردند. قیامت قیام شد.  
طرفین از سر و جان مضائقه نکردند. کار از  
تیر اندازی گذشت. دست به شمشیر و خنجر  
کرده بیکدیگر حمله نمودند. خون بجائے آب  
رواں گردید. سه ساعت و نیم در کمال شدت  
مجادله و مقاتله طول کشید. قریب شش هزار  
نفر از طرفین هلاک و زخمی شد. عاقبت آشمار  
ضعف و انکسار طرف خوانان یوسف شاه  
مشاهده گردید. چون خلق ناشناس بے در پی  
از شهر بیرون آمده بدست مفتینین جمع آمده  
به صلح و طاقت دمه بانی به جنگ و جدل سه هر دو طرف به

به کثرت و قوت آنها باعث می شدند بنابر  
آن هوا خوانان یوسف شاه شکست پیدا  
کرده هر کس بنوعی سرازیر میگردیدند  
جان به سلامت در بردند مقتنین هجوم  
آوردند و سرازیر شاه را شکستند و داخل  
شده یوسف شاه را هر چه جستند پیدا  
نکردند. یوسف شاه مقتول الاثر شده بعضی  
گفتند در وقت جنگ میان هوا خوانان  
خود رفته با حضور خود آنها را به جنگ دلیر  
میکرد. در اثنای جنگ مقتول شده بعضی  
گفتند پنهان شده از میان بیرون رفته گریخت  
خلاصه در میان مقتولین نعش او پیدا نگشت  
له جمع شده و حمل کرده اند آنکه سران آدم باشد یعنی روپوش غایب از نظر قتل کرده اند

قاتلاً بعد از آن دیگر کے او را در جائے نیش  
 نہ اور منقشیں سرائے شاہی را غارت کردند  
 و آنجا بہ بازار ریختند و کاکین و کاروانسرا  
 پیغمبر رفت۔ و از آنجا ہم بیرون آمدہ بکوچمان  
 یہود و ارمنی شتافتند۔ خائے ہمہ را داغون و  
 تاراج کردند۔ انواع انواع شرارت و حرکت  
 بے اندازہ بعمل آوردند۔ آفتاب غروب کرد  
 ہر کسے بخانہ و منزل خود مراجعت نمود۔ شورش  
 غوغا ساکت شد۔ فردائے آن روز رؤسائے  
 شورش از نو روانہ ارک شدند۔ زمان خان  
 سردار۔ میرزا محسن دزیر۔ میرزا یحییٰ مستوفی۔  
 مولانا جمال الدین و شہم باشی را از جس بیرون

لے حملہ کردند غارت کردند ای لفظ ترکی باشد

آوردند + گذارش را نقل کردند - پرسیدند. اکنون  
 از نسل صفویه کدام شاهزاده را مرزدار تحت  
 و تاج می بینید. مولانا جمال الدین گفت که  
 شما را بخدا! بگوئید به بنیم امروز چندم ماه است  
 میر آخر گفت - امروز شانزده روز از عید نوروز  
 گذشته است - مولانا اظهار بشاشت کرده گفت  
 دیگر غم نخورید - شورش همان روز واقع شده است  
 معلوم است آفت گذشته است - بیچ کدام از  
 شاهزادگان صفویه شایسته پادشاهی نیست  
 به کم تریش و گوراند - بعضی را شاه اسمعیل ثانی کور  
 کرده است - و بعضی را شاه عباس خودش کور کرده  
 آنها دیگر بکار نمی خورند - و به مصرف مانی  
 نه جوان و طفل مضرب و نابالغ که قابل پادشاهی نبوده یعنی لایق و شایان نمی باشند

آئینہ۔ پادشاہ ما باز شاہ عباس است۔ میر آفرین  
گفت کہ ما بہ پاو شاہیٹے او خوشنو ویم در  
دور او بہ ہمہ ماہا بسیار خوش میگذشت چه غائدہ  
چه کنیم او از تخت و تاج دست کشیدہ از  
چشمہا پنهان است۔ حالا ہم نمی دانیم کجا است  
مولانا خندید۔ گفت کہ از تخت و تاج دست  
کشیدن او سبب داشت۔ اینک آن سبب رفع  
شدہ است۔ ما خود مان میدانیم کجا پنهان است  
مے رویم مے آریم باز بہ عمارت خودش میرسانیم  
تاگی بر خاستہ آمدند بہ خانہ کہ شاہ عباس پنهان بود  
او را از آنجا بیرون آوردہ بہ سہرائے شاہی  
رسانیدند۔ مثل اول مالک تخت و تاج گردید

سلہ دفع و دور شدہ است ۶

و کار با به قرار سابق صورت گرفت که گویا  
شیخ حادثه واقع نشده بوده.

## مصنف گوید

تعجب دارم از حماقت این کواکب که قریب  
اهل ایران را خوردند و ندانستند که یوسف سراج  
شاه ایران نبود- ایرانی او را پادشاه مصنوعی  
نموده حیل کرده بودند + همچو سادگی و گول خوردن  
خیله عجب بود- کواکب به اهل ایران تائیده شدند  
و شاه عباس را کنار گذاردند و یوسف سراج  
بیمچاره بے تقصیر را بدبخت کردند- و بعد هم چهل سال  
سراسر به سفاکی و جباری او بے اعتنا ناظر شدند.

ملفوظاتی موافق حالت گذشته در سن ۱۱۰۱ هجری ساخته شد و چهل سال قریب خوردن بکن  
غریزی شده بے پروا شده بکنده و نظر کننده.

ادله علامت جباری شاه عباس این بود که  
 یک پسر خود را بکشت و دو نفر دیگرش را  
 کور کرد. پسر دیگر هم نداشت نوادادارست  
 او گشت. اما برای کواکب هم جائی مذمت  
 نیست. کواکب را با شخص شاه عباس عداوتی  
 نبوده. به آنها لازم افتاده بود که پانزده روز از  
 عید نوروز گذشته از تخت سلطنت ایران شخص  
 را پائین آورده بدبخت کنند. در آن وقت  
 در سر تخت سلطنت ایران یوسف سراج نشسته  
 بود. بنا بر آن کواکب او را پائین انداخته بدبخت  
 کردند. هرگز بخیا کواکب فطوری نمیکرد که اهل ایران  
 آنها را نقش زده خواهند تابید. و عوض پادشاه

له بردل ایشان نگذشت یعنی فریب خواهند داد.

حقیقی پادشاه مصنوعی بزرگ صدمه آنها خواهند داشت

## منجم گوید

اَلْعَبْدُ يُدَبِّرُ وَاللَّهُ يَقْدَرُ در صورتیکه افرادِ انسان  
فرداً فرداً اسباب تقدیراتِ خدائے بوده باشد  
مُسَلِّماً هیئتِ مجتَمِعِ آن صاحبِ هرگونه اراده  
و قابلِ انجامِ هر نوعِ اُمورِ مُعَظَّمه خواهد بود  
اجتماعِ نفوس و اتفاقِ قلوبِ برائے هرگونه  
اراده در هر ایامی که تشکیل پذیرفته مُتَّحِد شده  
است. کانه هو آن ارادتِ مُقَدَّر و مصوّر

له یعنی بنده تدبیر میکند و خدائے تعالی اراده خود ظاهر میکند یعنی شکلِ مجبوعی  
شکل گرفته و صورت پذیرفته است یعنی واقع شده است که گریاں دایں هر دو لفظ عربی باشد





*Khums*— which means the one-fifth is a tax levied on the following items :—

1. On the booty taken in war.
2. On the metallic mines and minerals.
3. On the treasure found in a public land.
4. On sea-products like pearls and corals.
5. On the profits realized from merchandise.

The income thus derived by the Government is divided into six parts. Three of which are set apart for charitable purposes known respectively as the portion of the Prophet, the portion of God, and the portion of the Imam. See Querry's *Droit Musulman* Vol. I. pp. 175—178.

P. 61. l. 15. Add note on 'putting to death one of his own sons.' This was ill-fated but talented Prince Mirza Safi, known as Sam Mirza who was assassinated at the instigation of his father on account of his very great popularity.

P. 14. l. 16. Add this note on the Tables of Ulugh Beg.

Sultan Ulugh Beg, the grandson of Timur, was the founder of a large observatory at Samarkand where under his personal supervision were prepared the celebrated astronomical tables associated with his name in 1449 A. D. Vide Encyclopaedia. of Islam i. p. 499.

P. 14. l. 20. Delete one 'of.'

P. 22. l. 19. Add after silence " and suspense."

P. 25. l. 19. Add 'two' before 'witnesses'

P. 28. l. 4. Add 'on foot' after 'forthwith.'

P. 29. l. 11. Read 'this' for 'the' before junctive.

P. 29. l. 15. Read 'parade and procession.'

P. 36. l. 9. Read the first word as 'disappeared'

P. 45. l. 11. Read 'the paralytic and the blind.'

P. 46 l. 15. Add the following note on 'the fifts and dues of the Imam.'

## CORRIGENDA AND ADDENDA.

P 1. 1. 7. Read 'A. D. 1594' for 'A. D. 1592  
circ.' According to *Tarikhi Alam Arai Abbasi*  
this year the Nawroz fell on the 17th Jamadi'us  
Sani 1002 A. H. = 10th March A. D. 1594. (Vide  
Journal Asiatique p. 444 of 1903).

P. 1. note 2. Read 'Lankuran' for 'Lanktan'.

P. 6. 1. 4. Add this note on 'elect people';—  
By this the Persians are implied who belong to the  
Shia faith.

P. 6. 1. 6. Add this note on 'hosts of perdition.  
By this the Turks are meant who are Sunnis by  
creed.

P. 7. 1. 15. Add this note on "not a drop of  
blood." Literally 'even the nose of a single soldier  
.....did not bleed.'

P. 9. 1. 14. Read 'holy' for 'nine.'

P. 11. 1. 19. Add after 'why' the words 'by  
reason of his wicked nature.'

~~Read~~ P. 12. 1. 4. Read 'catastrophe' for 'catatrophe.'

It never occurred to the stars that the people of Iran would trick them by such a stratagem, and that a mock king instead of the real one would succumb to their blow.

شیرین کشته شد و کشته شد

The astrologer declares, "Man proposes but God disposes." If members of the human race taken individually can serve as the instrument of Divine decrees, then surely, their united body must be possessed of a will, such as would be capable of bringing to pass every kind of momentous affairs. In every age, whenever a co-alition of souls, and union of hearts have been brought into being the organisation has appeared in the form of a Determined and Personified will. This fact has been repeatedly observed, and does not stand in need of demonstration. How well has a poet put it :—

Thou art the Mind of Universe, so thou art a part of it,  
Know thyself, for thou art the life of the world.

The astrologer, devoid of all faith as he is  
Pronounces the events as effects of stellar combinations—  
View these as effects proceeding from God in all cases  
And thus overstep not the limits of thy power.

### *Author's Epilogue.*

I am amazed at the stupidity of these heavenly bodies, so deceived as they were by the people of Iran, that they knew not that Yusuf Sarraj was not really Shah, but only a mock king set up to dupe them. Such simplicity and credulity as allowed the stars to be hoodwinked by the Persians was very wonderful. Strange, too, that they should cling to Shah 'Abbas, consign to his doom poor innocent Yusuf, the saddler, and thereafter for forty years behold with indifference the cruelty and tyranny of the former. Amongst the least conspicuous examples of the ruthlessness of Shah 'Abbas were his putting to death one of his own son sons, and putting out the eyes of two others. Nor had he any other son, so a grandson became heir to his throne. However, there is no reason to blame stars which had no enmity towards Shah 'Abbas. It had become incumbent on them that fifteen days after the Nawroz they should depose an individual from the throne of Persia, and cause his ruin. Yusuf Sarraj was at that time seated on the throne of Persia; accordingly the stars brought to pass his fall and doom.

all beardless and blind, some having been rendered so by Shah Isma'il the second, some by Shah 'Abbas himself; they are no longer eligible, and would not serve our purpose. Shah 'Abbas is still our king."

*The Master of the Horse* replied: "We are well pleased with his kingly rule, and it went very happily with all of us during his time, but what good is that? Since he has abdicated the throne and crown, and disappeared from our sight, what can we do? Moreover, we know not where he is."

Our master laughed and said: "There was a reason for his abdication; lo! that reason no longer exists. We ourselves know his place of concealment. We shall go fetch him, and escort him to his own palace."

All arose and proceeded to the house in which Shah 'Abbas lay concealed, and bringing him forth conveyed him to the royal palace. He resumed his former position as Lord of the throne and crown, and matters settled down into the old course, as if nothing had happened.

and ransacked and plundered all their houses, committing all sorts of outrages and excesses. The sun set. The tumult and pillage ceased, and everyone returned to his abode.

The next morning the leaders of the insurrection set out for the citadel, and having released from the prison Sirdar Zaman Khan, Mirza Muhsin the Wazir, Mirza Yahya the Mussawwi, our master Jamal-ud-din, and the Munajjim Hashi, related to them what had happened, and inquired: "Now which prince of the Safawi family do you consider most eligible for the throne and crown?" Our master Jamal-ud-din said: "In God's name, tell me what day of the month is this?" The Master of the Horse replied: "To-day is the sixteenth day after the festival of Nawruz." Our master, manifesting his delight, said: "Be no longer grieved; the tumult has occurred to the very day; it is clear the catastrophe is over. No one of the Safawi princes is fitted for the monarchy; they are

issuing from the city and joining the ranks of the insurgents, adding to their numbers and strength. On this account the adherents of Yusuf Shah suffered defeat, and each one withdrew himself as best he could from the fray to save his own life. The insurgents, making a rush, broke in the gate of the Shah's palace and entered it, but however they searched for Yusuf Shah they found him not. He had disappeared, and no trace of him was to be discovered. Some said that, during the fight, he had gone amongst his loyal adherents, encouraging them by his presence in the fray, and had been killed in the *malee*; others that he had concealed himself and escaped by flight. The essential point is that his body was not found amongst the slain. However, no one thereafter pointed him out anywhere.

The insurgents plundered the royal palace, and thence, surging into the bazaar, looted the shops and caravanserais; from thence they hurried to the quarter of the Jews and Armenians,

that he had, at the outset of his reign, taken the precaution to throw them all into prison. But the door of ruin opened from another quarter.

At this juncture the well-wishers of Yusuf Shah, being apprised, armed themselves and hurried, minute by minute, in large numbers towards the palace, and confronting the insurgents began to reason with them, and to exhort them to desist from these proceedings, but to no avail. The matter passing beyond the stage of negotiation and conciliation, hostilities and fighting commenced, in the *melee* which ensued both sides were reckless of their lives. From bullets they passed to swords and daggers, and falling on each other, blood flowed like water. After three hours and a half of fierce fighting nearly six thousand men of both sides were killed and wounded. At length the party of Yusuf Shah showed symptoms of exhaustion and defeat; for the ungrateful populace kept

The conspirators separate, and each sets about the accomplishment of this purpose, and they very soon succeeded in their object, as in the course of three or four days all those selected were informed, and, all being disposed for insurrection and ready for the fray, it was settled that they should surround the royal palace on Saturday morning, and, entering the inner apartments, cast Yusuf Shah down from the throne and put him to death; after which they would appoint a new king for themselves from the Safawi family.

On the morning of the appointed day, before the gate of the royal palace was opened, a large number of cavalry and infantry, in complete array surrounded it on all sides. Yusuf Shah, being informed of the state of affairs, gave orders that the gates should not be opened. He had, indeed, expected such inequitable actions from the former Mulla Bashi, Sirdar Zaman Khan, the late Wazir, and Mustawfi, the Munajjim Bashi, and our master Jamal-ud-din, who were powerful persons and openly hostile to him. It was for this reason

*The Commandant of Artillery:* "Baqir Khan is my particular friend, and I pledge myself to secure his co-operation with us in this undertaking. I shall say to him: 'The misbap which has befallen us in the days of the reign of this unbelieving Yusuf Shah will eventually fall on your head also. You had better provide against it before-hand.' I am certain this language will be effectual with him, for yesterday, at the public levee, the Shah was angry with him, and rebuked him, because he drank wine and went drunk to the mosque for prayers. If Baqir Khan agrees to join in this enterprise, Faraj Khan, commander of the infantry, will also consent, for he is the cousin and son-in-law of Baqir Khan, and never does anything in opposition to him. But do you two get up and go to the late mayor of Qazwin, and, having obtained his concurrence, engage him to seek the deposed Darogbah<sup>1</sup> and the Kadshuda to talk the matter over with them, and gain them over also."

<sup>1</sup> *Daroghah*—Town or Police Magistrate and Head of the City Police.

"Abbas, what is there to prevent our casting this accursed freethinker (who they say, too, is a Pythagorean) down from the throne, and putting an end to him? Afterwards we can place on the throne a prince of the Safawi family, who will, at all events, be fitted for throne and crown by reason of his noble origin."

*The Treasurer*: "You say well. I shall co-operate with you in this respect, but we are only two individuals, and what can we effect? Let us go to the Commandant of Artillery and ascertain his views; he, too, like ourselves is one of those deposed from office."

The two repair to the house of the Commandant of Artillery, who, greatly pleased at their visit, listens most eagerly to their communication, and fully agrees with them regarding an insurrection, but says that this affair cannot be carried into execution without the concurrence of Bagir Khan, commander of the Chagin cavalry.

want to know, what do the people say about our new king?" Mirza Habib replied: "The people do not like the new king; they are having a bitter time of it; they have come to the conclusion that he is imbecile and incompetent."

*The Master of the Horse:* "By Allah! Mirza Habib, the people have more sense than ourselves, they say truly. In God's name! what folly is this we have committed, to have brought forward a low saddler, and made him our king? We have drawn trouble on our own heads. In return for our services he has deprived us of our posts. Now we are no more esteemed in the land than the street dogs. By Allah! nothing could be more ignominious than what we have done."

*The Treasurer:* "Nay, we made him king by Shah 'Abbas' command: what choice had we then?"

*The Master of the Horse:* "True, but Shah 'Abbas was then king, and his orders were binding on us. But now that there is no Shah

had come to a strange pass indeed. At first they said: "Undoubtedly this new king is very clement and forbearing!" Afterwards they took to criticizing his mildness and humanity, and attributed this conduct to an indolent disposition and weakness of character. Furthermore, they discovered a thousand divers faults in Yusuf Shah, the upshot of their talk being that life under the rule of a soft-hearted king like this seemed insufferably tedious.

The deposed officials guided the current of popular opinion into this channel, and, taking advantage of the favourable opportunity they saw, harboured designs of tumult and rebellion, and serious disturbances soon broke out in Qazwin.

The originator of these disturbances, in the first instance, was the dismissed Master of the Horse, who, having met the late Treasurer in the street, joined him in his walk and said: "For God's sake, Mirza Habib, tell me, for I

1. *Bared-bar* in the original.

A week had elapsed from the accession of Ynsuf Shab, and every day the people had been shown good deeds fraught with justice, and the signs of every kind of well-being were apparent. These were the halcyon days of prosperity and gladness in Iran; an era of happiness and good fortune had dawned. But "*cui bono*?" For the human race the day of happiness is ever transient. What, haply, was lacking or amiss to our "Other" Adam and our mother Eve in Eden that they should have disobeyed God's commands and been driven forth from Paradise? Such is Man!

The inhabitants of Qazwin, no longer seeing mutilated portions of men's bodies<sup>1</sup> hanging at the fort-gate every day, nor beholding the wonted spectacle of the executioner putting men to death, gibbeting them, gouging out their eyes, and cutting off their ears and noses, thought matters

<sup>1</sup> Mushaqqah-ha-i-adam—The term is not found in dictionaries, but is derived from the Ar. *shaqq* "to split," "rive," "rip open," or "sunder." *Shaqqah* means a side of butcher's

was formed of men of experience and experts in water-works to confer and consult regarding a water supply for Qazwin, and ordered to submit a written report of their proceedings and recommendations.

At that period, some of the people of Holland<sup>1</sup> occupied a place in the vicinity of the Persian Gulf, and during these days an envoy from them with his suite arrived at Qazwin, with a view to concluding a commercial treaty with the Government of Persia. The envoy and his suite were introduced into the presence of Yusef Shah, and were charmed and delighted by his wisdom, sagacity, statesmanship, and well-timed courtesies. After fully attaining the object of their mission, the envoy and suite were dismissed with presents, and returned entirely satisfied.

1 The Dutch as well as English and French had established factories at this time at Gombroon, at the entrance of the Persian Gulf. In the year 1622, when the English aided the Persians to drive the Portuguese from the adjacent island of Ormuz, the Shah ordered Gombroon to be named in future Bander 'Abbas, the name it has since borne.

(4) That the Mayor<sup>1</sup> of Kazwin was a receiver of bribes ;

(5) That the Superintendent of Police was in the habit of shelving cases preferred by the poor against the rich ;

(6) That the municipal officers neglected the streets of Qazwin,

he dismissed all these officials, and appointed reputable and worthy persons in their stead. Akhward Samad, the Mulla Fashi, having heard from the Jailor in the prison of the citadel that his post had been given to his rival Mulla Ramazan, died of vexation on the spot.

Yusuf Shah also gave orders that the streets of Qazwin should be widened, and that, for the safety of wayfarers, all open wells in the streets should be covered in. Arrangements were made for hearing and inquiring into petitions, and it was ordered that wheat should be supplied to the poor from the royal granaries. A committee

<sup>1</sup> Mayor—Baglerbegi, a Turki term primarily meaning chief of chiefs.

and sold. The existing laws and conditions of pecuniary transactions were to be abrogated, in order that monied people should not be tempted by the laws customary and in force to receive pledges and grant loans on them, in view to necessitous persons becoming desperate and destitute, and then selling up the property placed in pawn at low prices, in hopes of the persons requiring advances being unable to redeem their property.)

As Yusuf Shah knew—

(1) That the Master of the Horse was in the habit of going to the uplands<sup>1</sup> in the summer on pretence of pasturing the royal stud, and committed great oppression on the people of those districts, harrying them and seizing their property and flocks ;

(2) That the Commandant of the Artillery drew the whole of the pay of the artillerymen, and did not pay a dinar<sup>2</sup> to any of them ;

(3) That the Treasurer mixed false money with the Imperial coinage, and issued the same to the public ;

<sup>1</sup> Yelaq—The cool summer mountain resorts of the nomad tribes. The winter quarters are termed qishlaq.

<sup>2</sup> Dinar—A nominal value equal to one-thousandth part of a qiran.

of State, or the attendants of the royal court. No one was to seek office by means of presents, but to consider good services, loyalty, and devotion as the passport to the realization of such ambitions. The Government revenues of every province were to be handed over to trustworthy persons, there to remain to the credit of the treasury, and the Government expenditure, being apportioned in accordance with the account books, should, at the proper time, be appropriated to that district, and the people entirely relieved from any further demands on account of expenditure. Further, he ordained, with a view to increase the State revenue, that the merchants, gentry, nobles, and princes, as also the literati and Seyyids, and all classes of the population, should contribute one-tenth of their incomes in the towns, and one-twentieth in the agricultural districts. The pay of the soldiery and other Government servants was not to be withheld, such a course being injurious to the State, but was invariably to be paid without any delay from the provincial treasuries. The sum of five shahis<sup>1</sup> was to be paid to the treasury from the price of all property bought

<sup>1</sup> Shahi—One-twentieth of qiran.

pressors. He took the management of the courts of justice, which constitute the mainstay of the State, out of the hands of the 'Ulema, and entrusted it to officials of integrity, so that the people should, as regards their law-suits, consider themselves independent of the 'Ulema, who were only to be so far referred to as not to be altogether excluded from the administration. Lists of the charities necessary in each district were to be submitted to four upright persons, and the poor of the province relieved in accordance with these lists, the accounts being submitted to the royal court, so that none should be excluded from charitable relief. He also ordered that the "fifths" and dues of the Imam<sup>1</sup> should no longer be paid, in order that the descendants of the Prophet (blessings on him and peace! should be saved from the disgrace of begging, and earn their livelihood, like other people, by plying their trades. In this matter, some eminent men of learning showed Yusuf Shah decisions which they extracted from books of the law. Notifications were also sent to the provinces to the effect that in future no one should presume to offer presents or spread reception carpets for the Shah, the ministers

1. See Corrigenda and Addenda at the end.

After making these instructions clear to them, he dismissed the emissaries. He then repeated his commands that the taxation and levy of duties should be reduced to a moderate amount, that the roads should everywhere be repaired, and the requisite bridges and caravanserais built for each stage, that hospitals should be established in every province, and schools opened, that water should be brought to places devoid of it, that it should be considered an incumbent duty to aid and succour widows and orphans, the blind and the paralytic; also, that in the various provinces it should not be permitted to every good-for-nothing, self-opinionated person to enter himself on the roll of the 'Ulema, but in each particular case the sanction of the Mulla Bashi must be obtained, and in no place was the class of the 'Ulema to be allowed to be in excess of what would suffice for the requirements of the population. He also granted fixed allowances from the public treasury for all the 'Ulema sufficient for their support, to the end that, being in receipt of Government grants, they should become well-affected to the State and cease to denounce the Government officials and royal servants as op-

A. 2000 1

Damghani ? Whither have the flocks, the retinues of Salim Khan Qarsaguzlu betaken themselves ? What has become of the possessions of Mirza Taqi Shirazi ? Whenever the monarchs of Iran have perceived that any person of high degree has amassed great wealth, it has been confiscated by the Government. They know it is the property of subjects and dependants, wrested from them by plunder or in bribes, so they forthwith call that person to account on some pretext, and, stripping him of all he possesses, either put him to death or cast him into misery and destitution. This phase of the Governors of our provinces closely resembles that of leeches which have become swollen from sucking blood ; their owner gives them a squeeze, when they vomit all that blood ; some die in this way, and some live on in a weak and languid state. If, on the other hand, the Governors be virtuous and content with their lawful fortunes, they will ever retain their rank, be exalted and revered in the sight of the people, and honoured by the king, so that they will increase in dignity day by day."

to punishment without being first tried in the religious courts, and that no person was to be mulcted from mere personal caprice. Sentences of death, the mutilation of ears and noses, and putting out of eyes were to be discontinued. Furthermore, trustworthy emissaries<sup>1</sup> were selected to go and ascertain the condition of the various provinces and the needs of the people, and report thereon. Yusuf Shah summoned these emissaries to his presence and addressed them as follows: "Tell the Governors of the provinces from me to fear God, and pass no unjust sentences, to refrain from harassing the people or plundering their property, to accept no bribes, and to rest assured that actions of that sort will, in the long run, lead to misfortune and end in their ruin. They have over and over seen that those who have accumulated wealth by such conduct have eventually perished, or else have encountered utter misfortune, disgrace, and destitution. When possessions have been amassed by such methods in Iran, they have never remained permanently in any family. Where are now the crores upon crores of wealth of Ja'afar Khan

<sup>1</sup> *Jasus lit. Spies.*

arose and proceeded to the sleeping apartment, and they laid out his sleeping gear. He ordered the Head Valet to enjoin the officers of the guard to post sentinels everywhere, according to the previous practice. Then he got into his bed and went to sleep, and the Chief Eunuch and Valet went to their own apartments,

The following morning Yusuf Shah repaired to the levee room and sent for Mulla Ramazan, Qurban Beg, Mirza Jalil, and Mirza Zaki, persons he counted amongst his friends, and in whom he had perfect confidence in every respect. He conferred the post of Mulla Bashi on Mulla Ramazan and the Sirdarship on Qurban Beg, with the title of Khan; the office of Wazir he entrusted to Mirza Jalil, and appointed Mirza Zaki to the rank of "Mustawfi," and abolished the post of Chief Astrologer altogether, as he considered that function detrimental rather than advantageous to the State and Religion.

The Shah directed that despatches should be sent to the Governors of all provinces, containing stringent orders to the effect that in future no Muslim was on any account to be subjected

turned to the first room, found golden candlesticks lighted up, and a princely repast spread out. Having first performed ablution, and said the evening and bed-time prayers, he sat down to table, and the servants presented various kinds of dishes. The Shah ate his fill, and they cleared the table. Then they brought ewer and basin, and the Shah washed his hands. They brought coffee, which he drank, and a "Qaliyan,"<sup>1</sup> which he smoked. Thereupon the Farrash Bashi entered and reported having carried out his orders. The Shah said: "Very well, you can go." After that Agha Mubarak returned to report the delivery of the things, and said: "The wife and daughters of the Shah were highly delighted with the presents sent them. They had no anxiety about you; on the contrary, they were so very pleased and joyful at this unlooked-for event that they jumped and danced in their exceeding delight." So the Shah's mind was at ease regarding his wife and children. He continued to question the Chief Eunuch and Head Valet regarding the particulars of the surroundings, until it was the hour of four,<sup>2</sup> when he

<sup>1</sup> Qaliyan—The Persian water-pipe.

<sup>2</sup> i.e. four hours after sunset

It was a large room with boxes ranged on every side. Opening the lids of these, they showed the Shah some wonderful and rare jewellery and rich ornaments; amongst them were Kashmir shawls of great value, beautiful ladies' dresses, rich silken robes, brooches, earrings and finger-rings of diamonds, and necklaces of choice pearls.

Yusuf Shah had three daughters, the eldest fourteen, the middle one twelve, and the youngest eight years old; he had also two sons, six and four years of age. He selected for each of his daughters a brooch, two ear-rings, a ring, a necklace, a dress, and a shawl head-dress; for his wife he chose a shawl head-dress and suit of apparel. Giving these to the Head Eunuch he said to him: "Take these to my old house, in the second street of Qazvin, and deliver them to my wife, and tell her not to be at all uneasy about me, and send my sons to me here to-morrow." Agha Mubarak gave the articles to two farrashes, who went off with them. The sun set. The Shah having, at the instance of the Chief Valet, re-

of the third room were depicted the likenesses of the Persian line of monarchs. On the walls of the fourth room they had painted pictures of the ancient warriors of Iran, and the Divs of Mazanderan of whom Firdawsi wrote; these were depicted with horns and tails, and engaged in combat. The walls of the fifth room bore illustrations of the wars between Shah Isma'il and his rivals. On the walls of the seraglio apartment they had painted pictures of youths politely offering flower bouquets to maidens, and maidens handing goblets to youths. Every chamber was provided with sleeping gear.

Yusuf Shah, having chosen one of the rooms of the seraglio for his own chamber of repose, asked the Chief Eunuch: "Which is the ladies' ornament room?" The Chief Eunuch replied: "That is an upper room, but the door is locked, and the key is with Agha Hasan, the box-keeper." At the Shah's command a valet at once summoned the Box-keeper, and they opened the fiery strong-room and showed it to the Shah.

and report to me the execution of these orders."

Asad Beg bows and sets out.

He next summoned 'Azim Beg, the head valet, and says: "See that they prepare the evening meal for me, for I have eaten nothing to-day." The Chief Valet represents: "I have already given directions, and the cooks are engaged in preparing the repast." The Shah said: "Then do you and the Chief Eunuch come and show me the various rooms and ladies' apartments, one by one, and point out which is my own retiring room."

The Head Valet and Chief Eunuch preceded the Shah, and showed each chamber of the "anderun." The floor of the first room was covered with carpets of various patterns and the walls and ceiling embellished with paintings of flowers and plants and rare birds. The second room also was carpeted in like manner, and on its walls were painted portraits of former kings and princes of the Safawi dynasty. On the walls

world-sovereign, he related the whole of the circumstances from beginning to end, to Ynsuf Shah. The latter further inquired: "Then where is Shah. 'Abbas?" The reply was: "He has disappeared, disguised in the attire of a mendicant, and his whereabouts are unknown."

Ynsuf Shah was a man of sense, who had never felt any fears on account of the stars, but this mysterious elevation filled his heart with terror and apprehension. But notwithstanding all such feelings, he saw no possibility of escape by declining the sovereignty, so, perforce, he applied himself to the discharge of the affairs of the State, and the exercise of the royal functions. To begin with, he sent for Asad Beg the Farrash Bashi, and gave him the following orders: "You will at once take with you twelve farrashes and go and arrest Akhwand Samad the Mulla Bashi, Sirdar Zaman Khan, Mirza Hasan the Wazir, Mirza Yahya the Mustawfi, Sadr-ud-din the Munejjim Bashi, and our Master Jamal-ud-dir; you will take them and lodge them in the prison of the citadel, and return

and these are my subordinates." Yusuf Shah next inquired: "Then who are those standing outside?" Azim Beg replied: "Those are the ferrashes, who are always ready at your beck and call." Yusuf Shah said: "Go outside, all of you; Agha Mubarak, let all your subordinates go out and remain yourself." All disappeared. Yusuf Shah, summoning Agha Mubarak to approach, said to him: "I perceive from your countenance that you must be a good man. I adjure you by God to tell me what is the origin of this adventure. As you have always been an inmate of Shah 'Abbas' <sup>anterun</sup> it is impossible that you can be ignorant of this matter." Now Agha Mubarak, obliged to be constantly at the door of Shah 'Abbas' apartment ready to carry out his behests, was fully acquainted with the events of the preceding day, and knew all about the consultations which had taken place. He was, in truth, a very ingenious, truthful man, and considering that it would be wrong to conceal the truth from the

1 Anderas-Inner apartments, penetralia and seraglio.

“ Though our Yusuf be not a king of fair ones  
Yet he has become Shah of the kingdom of Iran.”

When these proceedings had terminated, the Mulla Bashi intimated to the people that they could depart, and all went out of the royal levee hall, leaving only Yusuf Shah seated on the throne, Agha Mubarak with a few other eunuchs, ‘Azim Beg, chief valet, with some valets before him, and some farrashes outside the room. Yusuf Shah was lost in amazement, and after a moment turned his face to Agha Mubarak and inquired who he was. ‘Agha Mubarak replied: “We are the faithful eunuch servants. I am the chief of them, and these are my subordinates who obey my commands” Then turning to the valets, he asked: “Who are ye?” ‘Azim Beg, the head valet, replied: “Your humble servants, the ‘Pishkhidmets.’<sup>1</sup> I am the chief of them,

<sup>1</sup> Pish-khidmet—Body-servant, valet de chambre, and table-servant.

and said, "give voice to your felicitations"; whereupon a shout of congratulation went up to the heavens. The palace walls re-echoed the sound of the acclamations, and trumpets and kettle-drums sounded joyously. At the same moment a royal salute, fired from the palace, made the heavens ring, and at this signal a salute of one hundred and ten rounds was fired from guns of the fort outside the city. Although, since the times of Sa'adi and Hafiz, the poetic art had greatly declined in Persia, and the verses of the poets were mostly meaning less, mere verbosity and trash,<sup>1</sup> still, on that same occasion, some accomplished poets, gifted with the art of improvisation, were found to celebrate in fine sonnets the auspicious accession of Yusuf Sarraj, comparing him with Solomon for wisdom, with Hatim Tai for generosity, with Rustam for courage. After glorifying his power and likening it to Destiny and Fate, they passed out of sight. The wits of Qazwin found the date of his accession in the following words:

<sup>1</sup> Puch in the original.

before. As they marched along, the sound of 'clear the way' 'clear the way' raised in the streets by the attendants made the welkin ring. The whole population of Qazwin, male and female, great and small, came to the windows and thronged the roof-tops to gaze, all from ignorance of the state of the case, being in wonderment. At the gate of the royal palace the ferrashes dismounted Yusuf Sarraj, and the Mulla Bashi and Sirdar Zaman Khan, taking hold of his arms, conducted him with the utmost respect into an apartment of the palace, and seated him on the royal throne. The "Pillars of the State," the 'Ulema, the lords, nobles, and high officials, forming in ranks in front of the throne-room, stood with their hands on their breasts. The Mulla Bashi, having recited a prayer, placed the regal crown on the head of Yusuf Sarraj, then girt his waist with jewelled belt, bound on his arms armlets of precious stones, and placed in his hands a mace studded with diamonds. Then, having recited another prayer, he turned his face to the people

able, and the issue of orders. We are neither mad nor intoxicated, but all of us are in our sound and perfect senses; by the decree of the Lord Creator are not to be changed. This day all the empire of Iran and the sovereignty thereof are entrusted to you. In accordance with the words of the Munajjim, I shall venture to come to the royal palace that your auspicious enthronement may take place." Then, turning to the valets: "Bring the royal robes, and attire the cynosure of the universe in them."

The valets come forward bearing a bundle containing a regal dress, enter the shop, and place the bundle on the ground. They then proceed to divest Yusuf Husein of his old garments and attire him in royal robes. An opposition was unavailing, Yusuf Husein resigned himself whilst these arrogant people carried out their wishes. When they had finished dressing him the Mir Akbar led him in procession with jewelled trappings, on which were mounted Yusuf Husein, and they all set out for the royal palace with the same procession and in the same order as

eyes for certain, and knew the Mulla Bashi who had spoken these words to be reckoned one of the solid men of Persia, still the affair was so extraordinary and inexplicable that he was in nowise able to realize it. Obligated to return an answer, he at length spoke as follows: "My lord Mulla Bashi! I esteem you one of the solid men of Iran, and I know not whether (God forbid!) you have become insane or partaken of '*bang*'<sup>1</sup> that you address words of this sort to me. I am a poor saddler-boy. What have I to do with throne or crown? I know not, by Allah! to what to attribute your proceedings. I am amazed and dumbfounded, and humbly beg you will leave your servant in peace."

*Sirdar Zaman Khan* then replied: "To-day you have become the cynosure of the world; we, too, are your slaves and as the dogs of your threshold, and submissive and suppliant expressions to the like of us are no longer befitting. For you lordly command is more suit-

<sup>1</sup> *Bang*—An intoxicating decoction from powdered hemp leaves. Also called hashish, whence "*hashishia*," an epithet applied to the followers of the old man of the Mountain, which we may consider the origin of the English word *assassin*.

over their backs, headstalls bespangled with gems, breast-plates studded with pearls, and emerald ornaments hung round their necks. Next came the Mulla Bashi, Sirdar Zuman Khan, the Wazir, the Mustawfi, our master Jamal-ud-din, the Munajjim Bashi with the honourable 'Ulemas, the great lords and dignitaries, the nobles, the high officials, followed by a body of infantry. A detachment of cavalry in full array brought up the rear at leisurely pace.

As soon as they arrived opposite Yusuf Sarraj's shop all came to a halt, and the Mulla Bashi and the Sirdar came forward and bowed to Yusuf, who stood up and made obeisance in great astonishment. The Mulla Bashi then addressed him, saying: "Master Yusuf, by the gracious decree of fate, you are to-day King of Iran. Shah 'Abbas has now vacated the royal throne. Vouchsafe to confer on us honour and good fortune by coming to the Royal Hall of Audience, that your auspicious enthronement may there be accomplished."

But Yusuf Sarraj, ignorant as he was of the circumstances, was utterly astounded, and although he saw all the "Pillars of the State" before his

and distress. For that year there was one of drought, and in most of the districts of Qazvin no rain had fallen, so that cultivation was impossible, and this had occasioned distress. Yusuf's words were: "I am astonished at this Government, which is able, in a thousand ways, to bring water into Qazvin, but is so steeped in neglect that it does not give the slightest consideration to this work, heedless alike of the condition of the people and the embellishment of its capital."

At the juncture a cloud of dust arose from the west of the Maidān, and Yusuf Barāj, needle in hand, raised his head and perceived that a large crowd was coming up, but it never occurred to his mind that this proceeding and parade were on his account. First came twelve pursuivants in their liveries, wearing four-cornered hats; after them twelve standard-bearers carrying the royal banners; then came a band of velds with bundles on their heads, and a body of footmen carrying rods. Behind them came two "Masars" or "Masars" with Turkoman led-horses having javalins and spears thrown

1 Mir Akbar—Superintendent of the royal stables

The marriage contracts of all the other ladies having been renewed as between them and plain Abbas, son of Mohamad, the Shah directed the Chief Eunuch to take them all forthwith to a house that had been prepared for them at the entrance of the sixth street of Qazwin, and, leaving them there, to return himself to the royal palace. Thereupon Abbas, son of Mohammad, issuing forth from the Harem, went on his way and vanished out of sight.

The shop of Yusuf, the saddler, was situated to the east of the Maidan (plain) of the Shah's mosque.<sup>1</sup> At two o'clock in the afternoon Yusuf, after duly performing the afternoon prayers, was sitting employed in preparing a leading halter which a customer had ordered for delivery that day, wishing to finish it so as not to break his promise. Two of his friends were sitting in front of him, listening to his conversation. He was deploring the dearth prevailing in the town, and affirming that the hapless poor were this year in great straits

1. This mosque, which is one of the best in Persia, was begun by Shah Ismail and completed during the reign of Shah Tahmasp. A beautiful avenue connects it with the palace. Vide Chardin *Voyages* i. 313.

Both were instantly dismissed. One of them was a Georgian girl whom the Governor of Georgia had sent as a present to the Shah. The very next day she set out with her cousin, taking with her all her jewellery and wearing apparel and a large sum of money, and returned to her native land. In Georgia her story was disbelieved ; it was thought she had fled, and it was in contemplation to send her back to Persia. I know not what occurred to cause her case to be forgotten, but this girl eventually married a Georgian youth, and passed the remainder of her life in Georgia.

The other heart-ravisher was the daughter of a merchant of Qazwin. She had been betrothed to a good-looking youth, but the Shah's agents had laid hands on her on account of her beauty and having exacted choice goods from her father had introduced her into the royal Harem. Perceiving, in the position of affairs described, the means of attaining her own desire, she returned to her father's house and was united to her betrothed.

deeds of divorcement had been read, Khwaja Mubarak tore up the marriage contracts by order of the Shah, who, turning again to the ladies of the Harem, said: "If any of you, content to endure poverty with resignation, will accept me, 'Abbas, the son of Mohammad, for husband, I will renew the contract of marriage with her."

Nearly all the ladies agreed to re-espouse the Shah, for he was young and very handsome, and, moreover, the ladies thought it was merely a matter of jest and pleasantry, and did not for a moment believe that Shah 'Abbas could become plain 'Abbas, son of Mohammad. But amongst them were two fair charmers who had entered the Shah's Harem against their will. These two made the following appeal, very bashfully and in a low voice: "We have regarded the high honour of being wedded to the Shah as good fortune, and have derived the utmost pleasure from our high position, but now that we are to be debarred from this enjoyment, it will never suit us to espouse 'Abbas, the son of Mohammad."

from doing so, and checked their merriment. Thereupon the Shah commands the Head Eunuch: "Bring Mulla Rasul and two of his associates." The Mullas, who were already in attendance outside, entered the presence, and the Shah signed to them to be seated. Then turning to the ladies he says: "My dear couch-follows, I am extremely sorry to announce to you that I am no longer king of Iran, no longer the possessor of wealth and palaces, or able to maintain you elegantly dressed and bedight, in luxurious apartments. I am now one of the rank and file of the people, poor and destitute. Needs must I read your divorces, and set you all at liberty to choose whomsoever you may feel inclined for." Then turning to Mulla Rasul: "Proceed to carry into effect the formal divorces of these ladies." Mulla Rasul reads the form of divorce of them all, in presence of the witnesses he had brought with him. When the fair ladies of the Harem saw what a strange thing had befallen, they were greatly alarmed and grieved, and not knowing how matters stood, failed to understand the case, and were lost in amazement. When the

ceremony, and, having seated him on this throne, regard him as absolutely your king. Woe betide anyone who swerves from obedience to this command of mine, or fails in allegiance to that person! ”

The Shah having concluded his address, removed the crown from his head, and placed it on the throne. Then, having taken off his sumptuous robes, putting off his sword and belt and having donned old, worn-out clothing, he turns to the people and says: “Now I am simply a common individual, a poor man, by name ‘Abbas, son of Mohammad. Seek me no more, for you will not find me. Farewell, I am off. *Exit.*”

The assembled people were amazed and were at a loss to account for this state of affairs.

The Shah proceeded thence to the Harem, and by his orders all the ladies assembled in one room and there awaited his Majesty, who appeared before them in those same old garments. The beauties of the Harem, seeing him in this garb, felt inclined to burst into peals of laughter, but the Shah's stern looks and bearing restrained them

girt to his waist, and, entering the Durbar room, which, raised a cubit's height above the level of the ground, is open in front and without screen or anything to intercept the view of the people, ascended the throne and took his seat. Then, turning his face towards the assemblage, his Majesty addressed them as follows: "O people! It is now the seventh year that by the will of Almighty God I have been your king, and have to the best of my ability shown kindness and favour to each and all of you. I, too, am very well satisfied and pleased with you, as, from the affection you bear to the Safawi family, you have manifested loyalty and fidelity towards me. To-day, for certain reasons which I consider it unnecessary to impart to you, I am obliged to relinquish the sovereignty, and make over the throne and crown to one who is more fitted and adapted for this position than myself. This person will be indicated to you by Sirdar Zaman Khan, the Wazir, the Mustawfi, our master Jamal-ud-din, and the Munajjim Bashi. You must all go and bring him here with the utmost pomp and

Khalid, after which he returned to Qizwin, because, from being the capital this handicraft seemed to be more in demand there. On arrival at Qizwin he chose a wife and opened a shop. Being himself a man of gentle disposition and blameless life, his mind was constantly troubled by the unseemly conduct of the Mullas and officials, and he was unable to restrain his tongue from reproaching and denouncing them. Although his concern about such matters won him sincere friends and well-wishers, yet in the end it was the cause of his undoing.

The next day, in accordance with the Shah's command, all the nobles, the officers of State, the 'Ulema, the princes and officials, from Kadhuda to Wazir, assembled in the Royal Hall of Audience at two hours before noon, and each person having taken his appointed seat, they all awaited the Shah's appearance in perfect silence. Whereupon the Shah appeared, wearing the crown on his head, a jewelled mace in his hand, diamond armlets on his arms and sword and dagger set with precious stones

It is now necessary to tell you who Yusuf Sarraj was. He was the son of Karbalai<sup>2</sup> Salim, a peasant of one of the villages of the Qazwin. This Karbalai Salim, being a religious, God-fearing man, wished his son to become a Mulla and join the fraternity of the 'Ulemas. He accordingly brought him, in the days of his youth, to the town of Qazwin, and put him to school, where he remained some years, until he grew up and became conscious of a matured intellect. With a view to acquiring knowledge, he then went to Ispahan, and thence, after some years, to holy Karbala, where, in the assemblies of the honoured 'Ulema, he set about completing his studies and during a prolonged residence in that holy place he became well versed in all the learning of Islam. As he saw through the charlatanism of the Mullas in many matters, he conceived a repugnance to this class, and had no desire to enrol himself in that crew. Returning from Karbala he went to Hamadan, and there, being then forty years of age, he occupied himself for one year in learning the trade of saddler, under a master of the craft named

and throne to this accursed wretch, so that, having met with his deserts through the planetary influences, he may descend to the nethermost hell."

The members of the Council unanimously approved and corroborated this view, and vociferously exclaimed, "Yusuf Sarraj, the son of a burnt father, is fully deserving of death, and a meet subject for the celestial wrath."

*The Shah*, pleased and happy: "I consent to his immolation; to-morrow this plan will be acted on and completely carried out." He then dismisses all the members of the conclave, and the Council breaks up.

Possibly the readers of this narrative will regard it as a fable, and, incredulous as to the occurrence of the events, assign them to fiction. In that case, I trust they will peruse the narrative of the events of the seventh year of the reign of Shah 'Abbas, contained in the "*Tarikh-i-'Alam-Ara*."<sup>1</sup>

1. The name of a well-known history of Persia composed by Iskandarbeg Munshi. See my Catalogue of Kapurthala Mss. No. 3

religious judgment<sup>1</sup> and wrong to give 'fifths' and the Imams' dues, and asserts that the 'Ulemas disapprove of the common people being guided by the opinions of demised Mujtahids, in order that their own market may be brisk. He, moreover, impugns even the sublime Government, as if all the officials from Kadkhuda to Shah were tyrants and highway robbers, from whom no benefit accrues either to the country or to the Faith; who are ever mulcting and punishing the hapless people merely in the indulgence of their own sensual inclinations, and are never guided in their conduct and act by law or rule. In short he attributes to those persons the behaviour of bullies and highwaymen. It is also alleged that he professes belief in the doctrine of transmigration of souls. This suppliant for the endurance of the sublime Government deems it advisable that your Majesty should transfer the crown

<sup>1</sup> *Ijtihad* lit. means to exert one self to the utmost to attain an object, here technically to form an independent opinion on religious questions. Its opposite is *taglid*, i.e. imitation. Vide Encyclopaedia of Islam vol. *sub voce*.

“ Have you in view any evil-doer, deserving of death according to the religious law, to whom I may transfer the crown and throne ? ”

*The Mulla Bashi* : “ May the Ruler of the Universe vouchsafe a long term of natural life to your Majesty ! In this city of Qazwin a good-for-nothing fellow has been discovered, than whom no one on the face of the earth is more wicked and deserving of death. He is known by the name of Yusuf the Saddler (Sarraj), but where he was brought up is not known, only that at the present time he is residing in the city of Qazwin, and having gathered round him a number of followers drawn from the lowest dregs of the population, is incessantly attacking and denouncing the illustrious literati<sup>1</sup> and the ministers of the religious w. . . This accursed wretch is, indeed, constantly telling his disciples in the plainest terms that the honoured literati are in the habit of gulling the common people. As an example of his doctrine, he holds it unnecessary to use

<sup>1</sup> Literati—‘Ulema, the learned in religious law.

of this stratagem, nor suspect that your Majesty has only temporarily abdicated and lent the throne and sceptre to another ; so that the malefactor seated on the throne may be imagined in verity as their monarch. And it is also necessary to divorce the ladies of the Harem, to tear up their marriage contracts, and ask them whether they are willing to renew them, and wedding anew 'Abbas, son of Mohammad, no longer Shah but merely a private individual like others, be satisfied with a life of poverty and resignation. Whosoever consents let her marriage be renewed in the name of 'Abbas, son of Mohammad, and the contract written, and let any who are not willing be at once allowed to depart." So the Munajjim Bashi found deliverance from death. The lines of care at once disappeared from the Shah's face, and his pallor gave place to ruddiness. A chorus of praise of the consummate wisdom of our master Jamal-ud-din went up from the members of the Council.

*The Shah, turning a radiant and smiling countenance towards the Mulla Bashi, inquired*

astrologers should be ignorant of or unable to deal with this crisis, to wait on your Majesty, in order to inform you and point out the measures necessary for averting the danger."

*The Shah*, radiant with delight: "My lord, we have just been discussing this very matter; we are apprised of the impending occurrence; tell us, then, how to ward off the danger."

*Our master Jamal-ud-din*: "During these days of ill omen, that is to say, until fifteen days shall have elapsed after the festival, your Majesty must relinquish the throne and sceptre, and make them over to a criminal deserving of death, you yourself disappearing from the sight of the people. In those circumstances that criminal being *pro-tempore* actual monarch of Iran, the evil effects of the stellar influences will fall on his head; after which, when the event has happened, and that criminal temporarily [in 'possession' of] the throne and sceptre shall have [perished therefrom,] your Majesty will come forth from concealment, re-ascend throne, and reign in all 'prosperity' and happiness. But it is essential that not a single person of the people of the land shall be aware

and experienced than himself in the science of the heavenly bodies.

The Shah accorded permission, but before the Munajjim Bashi got out, Agha Mubarak entered and announced: "Our master Jamal-ud-din<sup>1</sup> craves the honour of audience of your Majesty."

The Shah: "Call him in." Then to the Munajjim Bashi: "Remain a while where you are."

Our master Jamal-ud-din, having entered the apartment and duly paid his respects, sat down at a sign from the Shah, and spoke as follows: "May your Majesty be preserved from all danger! Although your servant has latterly been prevented by old age from attending at Court, and forced to elect retirement, still, as at the present season that is to say during the fifteen days succeeding Nawroz, there seems, from the conjunction of Mars, and Scorpio to be probability of of great catastrophe befalling your Majesty's person, I have, therefore, considered it my duty, lest the younger

<sup>1</sup> Mawlana Jamal-ud-din — a Shia divine. Celebrated for learning and piety. *Mawlana*, our lord or our master; *ayn*, with Seyyid.

spared, and that he be questioned as to the remedial measures by which the catastrophe may be averted. If he fails to reply as required, then is he guilty and deserving of death. It is for your Majesty to decide in the matter "

*The Sh h.* to the executioner : " Very well. Suspend the execution : leave him there, and retire." Then to the Munajjim Bashi : " Accursed wretch ! instantly devise means of averting this calamity."

The unfortunate Munajjim Bashi, in evil plight, knew no remedy against the occurrence, but in fear of death and mortal terror, he dared not avow this, and said : " May I be your ransom ! The remedy is possible. Grant me an hour's respite that I may go and consult the Tables of Ulugh Beg, and return to communicate the result "

Now nothing was ever recorded in the Tables of Ulugh Beg about averting accidents of this sort, but the Munajjim Bashi wished, by this pretext, to gain time to have recourse to his preceptor, our lord and master, Jamal-ud-din, and consult him, knowing him to be more learned

of that news of ill omen, and, the incitation of the Mulla Busbi fanning the flame, his Majesty, falling into a towering passion, called out angrily to the Chief Eunuch : "Send a farrash at once to bring the Munajjim Bashi."

The Munajjim Bashi is brought in.

*The Shah*, seated knees akimbo, and regarding the Munejjim Bashi like an angry lion : "Son of a burnt father ! So you threaten me with calamity from the stars, and conceal the remedy ! Executioner !" (In the twinkling of an eye the dreadful executioner appears, dagger in belt, cord in hand. The soul of the hapless Munajjim Bashi bounds, and he trembles like a leaf.) "Strike the head off this vile cur."

Sirdar Zaman Khan, though of the fraternity of the sword, was, nevertheless, a very kind-hearted man. Prying the condition of the Munajjim Bashi, he stands up and says : "May I perish for you ! After they have struck this cur's head off, of whom shall we inquire about the means of warding off the threatened calamity ? By the honour due to my grey beard, I, your, humble servant, would urge that his life be

have frequently been fulfilled, but they themselves are unprincipled liars. Let his Majesty summon him and demand the specific by means of which this impending catastrophe may be averted, and if he excuses himself let his head be struck off."

It is evident that the Mulla Bashi had an old-standing grudge against the Munajjim Bashi, and seeing in the situation a fine opportunity for accomplishing his purpose, wished to burn his enemy's father and the whole body of astrologers. In sooth, however, let us not be unjust. The Munajjim Bashi must, on his side, have acted very foolishly, for why should he have imparted such alarming intelligence to the Shah, and so cause all this discussion, and bring destruction on himself! It seems that the Munajjim, Bashi, when afterwards questioned on this point replied: "I was afraid that if I were not the first to communicate this information to Shah it would be imparted by other astrologers, and the Shah would have thought me an ignoramus, and I would have been dismissed from my post."

Seemingly the Shah had become unfavourably disposed towards the Munajjim Bashi on account

ascend the pulpits of the various mosques and proclaim therefrom that those traditions do not apply to the Safawî dynasty, for it descends from the family of the Prophet and of the Imams, and it is plain that the Imams (the peace of God be on them!) uttered those traditionary sayings concerning others, and not in reference to their own descendants. But now that his Majesty is in peril from the influences of the stars, my heart, from sorrow, is like a fish grilling in a frying-pan, and it appears to my limited comprehension that the accursed Chief Astrologer himself, who understands better than we do how to deal with this matter, has acted treasonably towards his Majesty in revealing the danger impending from the stars without disclosing the means of averting it. The question certainly suggests itself to one's mind—when he has shown the poison, why should he conceal the antidote and withdraw himself?

“The Prophet, on whom be God's blessings, said: ‘All astrologers are liars. I take this saying to refer to their dispositions rather than to their knowledge, for the predictions of the wretches

whole of the Sunnis into the right path of the religion of the twelve Imams, so that now, through the grace of God and my sanctity, there are not more than five or six Sunnis to be found in all Persia. I am highly pleased, too, with the people of Persia in this respect, insomuch as at my mere requisition they forsook the ancient faith of their forefathers and submitted themselves to my guidance. So much so, that I was desirous of trying my hand on the Jews and Armenians, in view to turning them also to the Shi'ah faith, but some well-meaning persons thought it best not to undertake this, and as after all there are Jews and Armenians in every country, it matters not if a few remain in ours also. Further, in this land of Islam, in accordance with the perspicuous traditions, the possessor of the throne and crown is not considered entitled to that ultimate degree of obedience and reverence which, according to the learned Mujtahids,<sup>1</sup> is due only to the Imam, and the representatives of the Imam. I, however, wrote to the preachers in all the provinces, directing them to

<sup>1</sup> Mujtahid—Doctor of Divinity and Law. Formerly a degree conferred by the colleges. Judge of a religious court.

respect ; and although the officers and men of the army have been kept in arrears of their pay, still, thank God ! from the prevalence of peace and tranquillity and exceedingly low prices in Iraq, they have not much felt the want of their pay. The skill and resource which your servant is endowed with are ample to enable him to discharge duties of this sort with honour and credit ; but to avert the penetrating influence of the heavenly bodies, his intellect is of no avail."

It being now the *Mulla Bashi's* turn, he speaks as follows : " May the blessed Lord, for the honour of the nine Imams, protect the person of his sacred Majesty from all earthly and celestial misfortunes ! The loyalty and fidelity of this suppliant for the perpetuity of the victorious Government, under the noble Safawi dynasty, transcend description. When I attained to the rank of *Mulla Bashi*, in the time of your Majesty's august father, half the people of Persia, nay, even half the inhabitants of the capital, were Sunni. By judicious exhortation in the first place and secondly by stern commination, I have led the

*Miraz Yahya, the Mustawfi*, speaks: "Forasmuch as this unworthy servant was brought up by the Wazir, is of the number of his relatives and has through the blessing of his existence attained his present rank, I accordingly altogether follow his excellent example and laudable principles in evincing loyalty and devotion, and make the following representation before the ground under your Majesty's auspicious feet. The pay of the forces and of the inferior officers is, by your Majesty's command and by my instrumentality, paid from the revenues of the provinces. When a deficit, as stated by the Wazir, occurred in the public treasury, I also was grieved on that account. So, whilst in order that the illustrious Government should not be discredited by stoppage of the salaries of Government servants, the orders for payment of the salaries were duly signed and issued to the various provinces, I sent at the same time secret written orders to the governors of provinces to withhold payment of the salaries, unless receiving my separate orders in writing. By this device the public treasury has been replenished, and there is a vast difference in that

his troops, famished and dejected, were reduced to great straits, he saw no escape from his dilemma but to beat the drum of retreat and fly from Tabriz. By this strategy the kingdom of Iran was saved from the invasion of the foreign hordes. The destruction of the roads and bridges had proved so advantageous that even after the flight of Bakr Pasha the Persian Government considered it inadvisable to reconstruct them, or to re-establish the prosperity of the places I had caused to be laid waste, in order that foreign armies should be unable to invade the soil of Iran ; and even up to the present time they remain in the same condition. By these means, whilst not a drop of blood of a single soldier of the sublime Government was shed, the whole of the victorious army was preserved safe against the fierce violence of our hostile neighbour. In affairs of this sort, then, the old mastiff of the glorious threshold is by no means without resource, but as regards resistance against the stars, his limited wisdom is unavailing to devise a remedy."

The Shah's terror increases.

father entrusted the command of the Persian forces to me. Although our troops were not less numerous than those of the Turks, I was nevertheless loth to expose the forces of the 'elect people' to the risk of destruction in encountering the hosts of perdition. I accordingly issued orders that, from the Turkish frontier to the further extremity of Azerbaijan, all the crops of the peasantry should be cut, their cattle driven in, and all the roads and bridges along the route destroyed. So when Bakr Pasha crossed our frontier, whilst not seeing a single man of our army before him, yet he found the roads so destroyed and deserted that he was quite unable to move forward his artillery, which he was obliged to leave at the frontier. Pushing on with his cavalry and infantry, it was only after experiencing all sorts of difficulties and hardships that he succeeded in reaching Tabriz, and no matter in what direction he sent his cavalry in search of provisions, not a grain of wheat or barley, not a single cow, nor a sheep were they able to bring in. So after three days, during which

which every State official, on appointment to the government of a province, pays a sum of money proportionate to his means to the treasury by way of *Pishkash*<sup>1</sup>. Moreover, whenever your Majesty honours a noble by visiting his house, the master of that house has to add presents of costly stuffs to his money offerings. By such expedients, now that it is the seventh year of your Majesty's reign, the public treasury is, thank God! well filled with money. As regards the administration of the business of the Ministry, therefore, your humble servant cannot be accused of any "shortcoming"; but in face of the prevailing "influences of the stars I am powerless and bewildered."

*Sirdar Zaman Khan* next delivers himself as follows: "Although [it is known to you all] this servant has whitened his beard through devotion and assiduity in the service of the illustrious Government, still I may cite an instance: Ten years ago, when the Turkish forces, numbering nearly 70,000 men, under the leadership of Bakr Pasha and Marchi Oghli, were preparing to invade the soil of Iran, your Majesty's illustrious

1. *Pishkash*—Present.

a catastrophe, so that, after due consideration of the matter you may devise an expedient, and suggest an advisable course. This being a special council, you have my august permission to be seated, and proceed to deliberate on this affair."

These personages having obeyed the Shah's commands, his Majesty proceeds to inform them of the intelligence communicated by the Chief Astrologer, and asks their advice as to the best means of guarding his own person against this catastrophe. All are struck with astonishment. Then, after a moment's silence, the Wazir Mirza Mohsin delivers his opinion in the following terms:—

Wazir Mirza Mohsin: "The loyalty and devotion of this humble servant towards the illustrious Government are unquestionable. Your Majesty will, not doubt, recollect to what degree the treasury became depleted in the time of your august father, owing to the incompetence and neglect of my predecessors in the Wizarat. From the day that this important function was entrusted to the vigilance of your servant, I organized measures for keeping the treasury replenished, in accordance with

one distraught ; but after a few minutes he raised his head and said to Mirza Sadr-ud-din, " Very well you can go."

The Chief Astrologer bowed and retired, and the Shah remained alone in deep thought for half an hour, after which he turned to Agha Mubarak and said, " Send a farrash <sup>1</sup> to summon to my presence Mirza Mohsin the Wazir, the Sirdar Mirza Zaman Khan, Mirza Yahya the Mustawfi, <sup>2</sup> and Akhwand <sup>3</sup> Samad the Chief Mulla <sup>4</sup>.

The eunuch goes out and despatches a farrash, who brings the persons designated, who, after receiving permission to enter make their bows and await orders.

*The Shah* : " I have summoned you to hold a consultation regarding the means of averting

1 Farrash—Lit. "spreader," post-classical intensive noun from the Arabic root *farasha*. One who spreads carpets, beds, mattresses, etc., and keeps them in order. In Persian establishments the farr-shes are messengers, ushers, and domestic police to inflict punishments. Cf. my *Lankurra* p. l. n. 2.

2 Mustawfi—Minister of finance or Chief Paymaster and Auditor of Accounts.

3 Akhwand—Domestic.

4. Mulla Bashi—Ar. Mawla. The Mullas are the religious teachers and priests. It is a title often prefixed to names of learned men.

The Shah, signing to Salma Khatun to retire to the ladies' apartments, says to the Chief Eunuch "Tell him to come in."

The Manajjim Bashi, having entered the Shah's presence, and bowed respectfully—

*The Shah :* " What is it, Mirza ?"

*The Munajjim Bashi :* " May Heaven guard your Majesty ! It appears from the courses of the stars that, fifteen days after Nawroz, Mars will be in conjunction with Scorpio, and the first result of this malign conjunction will be that in an Eastern land—probably Iran—a great catastrophe will befall the reigning monarch. I have therefore considered it my duty, as the devoted well-wisher of this sublime Court, to give your Majesty timely warning of this aspect of affairs."

Now at that time the Shah was not, at most more than twenty-two years old, and it is well known how sweet, how dear, and how precious life is at that youthful age, more especially in the case of one enjoying the exalted position of a Sovereign. The communication of the Chief Astrologer caused the youthful Shah extreme terror, so that he suddenly turned pale, and demeaned himself like

# THE STORY OF YUSUF SHAH, THE SADDLER.

The remarkable incidents here narrated happened in the early years of the rule of the Safawid, when, on account of the occurrence of certain events Mohamammad Shah Safawi had abdicated in favour of his son, Shah 'Abbas the First.

The scene is laid in Qazwin<sup>1</sup>, in the seventh year of the reign of Shah 'Abbas (A.D. 1592, or circa.) It is the beginning of spring, three days after the Nowroz<sup>1</sup> and about three o'clock in the afternoon. Shah 'Abbas the First is sitting in the palace, enjoying the society of his beloved Salma Khatun.

Agha Mubarak the chief eunuch, raising the curtain, and bowing respectfully, announces: "Mirza<sup>2</sup> Sadr-ud-din, the Manajjim<sup>3</sup> Bashi, solicits the honour of paying his respects to your Majesty on an urgent affair."

1 Qazwin—Capital of Iraqi 'Ajam, founded by Shahpur.

1 Nawroz - Vernal equinox. Persian national fête of the new year, of Zoroastrian origin.

2 Mirza—From Amir Zada. Prefixed to names it is a simple title of respect equivalent to Mr.; after a name it signifies a royal prince; alone 'secretary.' Cf. my *Lantern* p. 31 n. 1.

3 Manajjim bashi—Chief astrologer rather than astronomer is meant here.

divorced all his wives, and delivered up his realm to a heretic named Yusufi (not Yusuf as in this story), a saddler by profession who had given offence to the clergy by his rather too fearless expressions of opinions on matters religious, and his outspoken diatribes on the existing evils of administration.

Having been proclaimed a ruler of Persia, and installed into the throne of royalty with great pomp, Yusufi reigned for three days with much vigour and ability, during which time he spoke and acted, in the words of this historian 'like the very devil.' When the period of danger was over, the heretical saddler was driven from the throne and Shah Abbas resumed sovereignty. (Vide also Syke's History of Persia Vol. II. p. 259.)

Bouvat to form part of the well known series (Bibliothèque Oriental *Elzevérienne*) of Ernest Leroux (No. 81 of the series). *Mard-i-Khasis* (No. 3,) of the above list appeared with a French translation by L. Bouvat under the title of *l'Avars* in the Journal Asiatique of 1904. An English translation of the Alchemist (No. 6, accompanied by Persian text is under preparation.

### A CRITICISM.

This work is based on an historical incident and is not to be regarded as a mere fiction. It is recorded in the well known history of Persia entitled *Alam Arri Abbasi*, that Shah Abbas the Great (reg. 1587—1628 A. D. was obliged in the 7th year of his reign to abdicate his throne momentarily, under the stress of an imaginary danger with which an unlucky conjunction of stars threatened his life as the calculations of the Court Astrologer foretold. According to the advice of Mulla Jalal Yazdi the Astrologer Royal, the King renounced his throne,

and vocabulary by Messrs W. H. D. Haggard and le Strange in 1882, and was translated into French by M. Cilliere from the original Turki under the title of *Deux Comedies Turques* in 1888, and into German by A. Wahrmand in the well known *Reclam* series.

The Persian texts of, 'The Bear' (No 2), 'the Pleaders' (No. 4) and 'the Sorcerer' (No. 5), have been published with English translations, by Mr. Rogers under the title of 'Three Persian Plays.'

Professor Barbier de Meynard has published the original Turki text along with a French translation of 'the Bear' under the title of "*L'Ours et le Voleurs*" in the *Recueil de textes et traductions*' (Paris 1889.)

'The Pleaders' has also appeared in a French garb as forming part of the above-mentioned "*Deux Comedies Turques*" by Cilliere, while the Sorcerer was done into French from the Turki text by Lucien

4. *The Pleaders of the Court*, in three acts.

حکایت و کلاے مرانعه

5. *Monsieur Jourdan, the Botanist, and Mast 'Ali Shah, the reputed Sorcerer*, in four acts.

حکایت موسی ژوردان حکیم نباتات و مست  
علی شاه مشهور ريجا دو گر

6. *Mulla Ibrahim Khalil, the Alchemist*, in four acts.

حکایت ملا ابراهيم خليل کيميا گر

And the present work entitled :—

7. حکایت یوسف شاه سراج و فریفتن اهل قزوین  
ستارگان آسمانی را -

*The Story of Yusuf Shah*, which comes between the fourth and fifth Play, and is written partly in narrative, partly in dramatic form.

The Persian text of the first of the above Plays was edited with an English translation and notes,

## INTRODUCTION.

Mirza Fath Ali Akhwand Zadah, (Russian form *Akhundov*), who was a Military Officer of Tartar origin in the Russian Army at Tiflis, wrote a series of six comedies in the *Azari* dialect of the Turki language, as well as a satirical novel about the year 1858. These were subsequently translated into Modern Persian by Mirza Jafar of Qaracha Dagh. These were published in a collected form at Teheran in 1874, and consist of the following six Plays:—

1. *The Wazir of the Khan of Lankuran*, in four acts.

سرگذشت وزیر خان لنگران

2. *The Thief-taking Bear*, in three acts.

حکایت خرس قواد و باسان (دزد افغان)

3. *The Miser*, in three acts.

سرگذشت مرد خسیس

# CONTENTS.

			PAGE.
Preface	...	...	i
Contents	...	...	iii
Introduction	...	...	iv
Translation and Notes	...	...	1 to 65
Persian Text	...	...	1 to 88



lithograph editions of Teheran and Madras. The original Turki text which was published by Lucien. Bouvat along with a French translation in the *Journal Asiatique* of 1903 (Dixième serie, Tome I) has been of great service to me in throwing light on many of the obscure and doubtful points in connection with the fixing up of the text accurately as well as rendering the sense into proper Western phraseology.

LAHORE:  
July 1920.

}

K. M. MAITRA.

## PREFACE.

The story of Yusuf Shah, with which ends the collection of the comedies of Mirza Fath Ali Akhwandzada differs materially from the rest, both as regards the manner of the treatment of its subject matter, and the style employed by its author. In the comedies Mirza Fath Ali has pressed into his service a language which is at once free and colloquial, one that is racy of the soil, such as can still be heard spoken in the streets of Tabriz and Tiflis. In this story, however, he gives a curious mixture of a style that is on the one hand neither strictly classical nor purely colloquial on the other, but a happy blending of both. It is this feature of the work which will appeal to the Indian students of Persian literature especially, in as much as the study of a work like this would be more interesting than one written in the severely classical style and more profitable than one couched only in conversational language. But it is precisely this aspect of the thing that renders the task of a translator pretty difficult, especially when we take into consideration the unsatisfactory character of the text of the work as given to us in the



CALL No. {

۸۹۱۵۵۳

۷۷۳۳ ج

ACC. No. ۲۳۵۸

AUTHOR

جعفر مرزا

TITLE

G19-7.91

THE DO

Class No. ۸۹۱۵۵۳

Acc. No. ۲۳۵۸

Book No. ۷۷۳۳ ج

Author

جعفر مرزا

Title

حکایت پوسن

Borrower's  
No.

Issue Date

Borrower's  
No.

Issue I

G19-7.91

3.11.18



## MAULANA AZAD LIBRARY

### ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

#### RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.

